

The word ideology is a text,
woven of a whole tissue of
different conceptual strands;
it is traced through by divergent
histories, and it is probably more
important to assess what is
valuable or can be discarded in
each of these lineages than to
merge them forcibly into some
Grand Global Theory.
(Eagleton 1991:1)

Hoofdstuk 3

Ideologieën

Carl Devos en Kasper Ossenblok

3

Woord vooraf

- Hoofdstuk 1. ***Wat is politiek?***
- Hoofdstuk 2. ***De wetenschap der politiek***

Hoofdstuk 3. ***Ideologieën***

- 1. ***Inleiding***
- 2. ***Een oud, felbediscussieerd concept***
 - 2.1. Geschiedenis van het concept ideologie
 - 2.2. Discussies over ideologie
- 3. ***Wat is ideologie?***
- 4. ***De morfologie van ideologieën***
- 5. ***Links en rechts: een GPS in de politiek?***
 - 5.1. Oorsprong van links-rechts
 - 5.2. Relevantie van links-rechts
 - 5.3. Ontdubbeling van links-rechts
- 6. ***Een beknopt overzicht van enkele ideologieën***
 - 6.1. Inleiding
 - 6.2. Liberalisme
 - 6.3. Conservatisme
 - 6.4. Socialisme
 - 6.5. Nationalisme
 - 6.6. Ecologisme
- 7. ***Het einde van de ideologie?***
- 8. ***Politieke theorie***
 - 8.1. Wat is politieke theorie?
 - 8.2. Hoofdvragen van de Politieke Theorie
 - 8.3. Methode van de Politieke Theorie
 - 8.4. Normatieve Politieke Theorie is geen ideologie
 - 8.5. John Rawls: een theorie van rechtvaardigheid
- 9. ***Uitleiding***

- Hoofdstuk 4. ***Macht***
- Hoofdstuk 5. ***Elites***
- Hoofdstuk 6. ***Politiek en de massa***
- Hoofdstuk 7. ***Partijen en partijsystemen***
- Hoofdstuk 8. ***Staat en parlement***
- Hoofdstuk 9. ***De regering***
- Hoofdstuk 10. ***Openbaar bestuur***
- Hoofdstuk 11. ***Democratie***
- Hoofdstuk 12. ***Verkiezingen en kiessystemen***
- Hoofdstuk 13. ***De Europese Unie***
- Hoofdstuk 14. ***Internationale politiek***

Vragen

1. Waarom heeft de term 'ideologie' een negatieve **bijklank**?
2. **Wat** is ideologie?
3. **Waar** komt het vandaan?
4. Zijn ideologieën **belangrijk**?
5. Hoe ziet de **morfologie** van ideologieën eruit?
6. Wat is **links-rechts**?
7. Wat zijn de **kernconcepten** van het liberalisme, het conservatisme of de christendemocratie, het socialisme, het nationalisme, het ecologisme?
8. Kunnen we ondertussen spreken van het **einde** van de ideologie?
9. Welke zijn de hoofdvragen van de **politieke theorie**?
10. Wat zijn de **verschillen** tussen ideologie en politieke theorie?

3

1 Inleiding

Gevormd op (uiterste) posities van breuklijnen

Het begrip ideologie neemt in de sociale wetenschappen een **centrale plaats** in, zeker in de politicologie. Politiek gaat immers over het verzoenen van conflicterende visies over wat moet gebeuren, over het realiseren van idealen. Conflicterende visies ontstaan o.a. omdat er belangentegenstellingen zijn, omdat waarden, normen, opvattingen over het juiste en goede verschillen. Politieke tegenstellingen vertonen doorgaans een vaste structuur, waar we verder in het boek nog op ingaan, als we het over **breuklijnen** hebben. Ideologieën worden vaak gevormd op (uiterste) posities van die breuklijnen. De ideeën die mensen erop na houden over waar het met deze samenleving heen moet, zijn dus niet willekeurig. Ze clusteren samen in **grotere, coherente gehelen** van opvattingen over de inrichting van de samenleving, die we ideologieën noemen. Die spreken zich uit over allerlei maatschappelijke kwesties, en al die standpunten moeten een zekere coherentie vertonen. Vaak vertrekken ze vanuit een gedeeld onderliggend mensbeeld: de enen geloven in de kracht van het individu, anderen dat mensen enkel in verbondenheid kunnen leven, nog anderen dat de mens allerlei regels nodig heeft.

Weinig eensgezindheid over het concept

Hoewel ideologie in duizenden publicaties werd bestudeerd, is “its definition as **elusive and confused** as ever”, maar anderzijds is het “hardly more vague than similar Big Terms in the social sciences and the humanities. [...] Definitions generally are hardly adequate to capture all the complexities of such notions” (van Dijk 1998:vii, 1). Ook David **McLellan** stelt in *Ideology* (1995) dat ideologie “the most elusive concept” van de sociale wetenschappen is. Over ideologie bestaat weinig eensgezindheid, behalve over de stelling dat “there is little agreement about the nature of ideology” (Adams 1993:2). Overeenstemming is er wel over het feit dat het een begrip met vele betekenissen is. Terry **Eagleton** heeft er in *Ideology. An Introduction* niet minder dan zestien onderscheiden. Hij stelt dat

“nobody has yet come up with a single adequate definition of ideology [...] because the term ideology has a whole range of useful meanings, not all of which are compatible with each other. To try to compress this wealth of meaning into a single comprehensive definition

would thus be unhelpful even if it were possible. The word ideology is a text, woven of a whole tissue of different conceptual strands; it is traced through by divergent histories, and it is probably more important to assess what is valuable or can be discarded in each of these lineages than to merge them forcibly into some Grand Global Theory” (Eagleton 1991:1)

Dat maakt het verduidelijken van wat ideologie is, niet gemakkelijker.

Verwijzing naar intellectuele inhoud van politieke stromingen

In de politicologie wordt ideologie doorgaans gebruikt om te verwijzen naar de **intellectuele inhoud** van politieke stromingen zoals socialisme, nationalisme, personalisme, liberalisme, ecologisme of conservatisme. Discussie is er bijvoorbeeld over de vraag of ook feminisme, populisme of militarisme (volwaardige) ideologieën genoemd kunnen worden. Deze -ismen, met al hun varianten, tussenvormen en combinaties, willen in de traditie van de Verlichting ‘vorm geven aan de samenleving’ op basis van idealen, waarden, normen, levensbeschouwingen enz. De samenleving is voor vele van die ideologieën maakbaar, de toekomst is geen herhaling van het verleden. Voor andere **-ismen** is de mens en zijn samenleving niet of slechts heel beperkt maakbaar, is de toekomst niet meer dan het vervolg van deugdelijke conventies, tradities enz. die niet ter discussie gesteld moeten worden. De maatschappelijke vormgeving is evenwel niet louter het product van ideeën, waarden, basisbeginselen enz., maar minstens evenzeer van praktisch, politiek handelen. Ideologie en macht gaan dan ook heel nauw samen. Ideologie wordt vaak gebruikt ter legitimatie van bepaalde acties of praktische voorstellen en is als dusdanig ook een machtsinstrument.

Op vrij uiteenlopende wijzen bestudeerd

Onderzoek naar ideologie is er in vele vormen en gedaanten. In de politieke filosofie concentreert men zich vooral op de ontwikkeling en de samenhang van een ideologie, op de betekenis van elk onderdeel voor het geheel. Andere onderzoekstradities letten vooral op de organisatorische vormgeving en vertaling van ideologieën: welke sociale bewegingen en partijen hebben op welke wijze gestalte gegeven aan een ideologie? Hoe komt een ideologie tot uiting in programma's van partijen of in hun dagelijks optreden in de politieke actualiteit? Andere politicologen gaan

dan weer na welke bevolkingsgroepen of individuen welke ideologie, normen en waarden aanhangen en hoe dat samengaat met bepaalde kenmerken zoals opleiding, leeftijd, beroep of klassenpositie. Ideologie wordt in de politicologie dus op vrij uiteenlopende wijzen bestudeerd.

Die studie gaf aanleiding tot verschillende publicaties die de bestaande ideologieën helder in kaart brengen. Denk aan inleidende overzichtswerken zoals *Introduction to Political Ideologies* van Hoffman en Graham (2006) of *Political Ideologies and the Democratic Ideal* van Ball en Dagger (2011). In het eigen taalgebied verscheen het boeiende *Politieke ideologieën in Vlaanderen* (Sanders & Devos 2008), dat behalve een overzicht van de ideologieën ook de beschrijving van de partijgeschiedenis omvat waarlangs die ideologieën in de praktijk werden gebracht. Hoffman en Graham (2006) maken het onderscheid tussen klassieke ideologieën (liberalisme, conservatisme, socialisme, anarchisme, nationalisme en fascisme) en nieuwe ideologieën (feminisme, multiculturalisme, ecologisme, fundamentalisme). Ook Ball en Dagger (2011) nemen *radical islamism* op in hun lijst van “ideologies today and tomorrow”.

'Nieuwe' breuklijnen?

Er bestaat debat over de vraag of deze moderne ideologieën ontstaan zijn op 'nieuwe' breuklijnen (voor breuklijnen, zie hoofdstuk 6). Conflicten over de positie van de vrouw (feminisme), de allochtoon (multiculturalisme) of het milieu (ecologisme) zijn moeilijk vanuit de klassieke breuklijnen (zie hoofdstuk 6) te verklaren. Het gaat ook niet steeds om geïnstitutionaliseerde breuklijnen, waarop instellingen zoals partijen, drukingsgroepen of dienstverlenende organisaties zich geënt hebben. De vraag is of dat eigenlijk nog kan, dat 'nieuwe' ideologieën zich op 'nieuwe' breuklijnen ontwikkelen, gezien de veranderingen van het sociale weefsel (ontzuiling, volatiliteit van kiezers enz.) en het hogere tempo van het maatschappelijke verkeer.

Redenen om ideologieën te bestuderen

Inzicht in de inhoud en de geschiedenis van ideologieën is belangrijk voor politicologen en voor iedereen die politiek beter wil begrijpen. Naar welke gedachten verwijzen de ideologieën die in **partijnamen** verweven zijn (bv. sp.a: *socialistische* partij anders, Open vld: Vlaamse *liberalen* en democraten, cd&v: *christendemocratisch* en Vlaams)? Bovendien horen we in het politieke discours vaak “het is een socialistische

maatregel” of “dat is geen liberale politiek” of “N-VA is een conservatieve partij”. Ideologie is een van de vele **inspiratiebronnen van gedrag** (standpunten, voorstellen) en referentiepunten van politieke partijen en kiezers. In zekere zin is de realisatie van ideologie ook de doelstelling van politiek handelen. Ideologieën worden in hun volle inhoudelijke invulling evenwel zelden door de massa aangehangen. Meestal zijn ze enkel bekend bij een opgeleide elite en komen ze in hun ideaaltypische versie ook niet in de dagelijkse politiek voor. Niettemin heeft en hanteert iedereen wel een (impliciet) waardesysteem en dus zijn componenten van ideologie vaak terug te vinden zelfs bij wie het niet van zichzelf vermoedt. De 'ideologieën' die mensen aanhangen, zijn dan ook niet altijd consistent. Ideologieën kunnen mensen motiveren om bepaalde handelingen te stellen. Van John Stuart **Mill** (1806-1873) komt de bekende quote: “It is what men think, that determines how they act” (o.c. in Ball & Dagger 2011:1). Kortom, er zijn redenen te over om ideologieën te bestuderen.

2 Een oud, felbediscussieerd concept

2.1 Geschiedenis van het concept ideologie

Idee-ologie, een wetenschap van ideeën

Het woord ideologie is een kind van de Verlichting en zou voor het eerst gebruikt zijn door Antoine Destutt **de Tracy** (1754-1836), in een lezing op 21 april 1796 voor het Institut National des Sciences et des Arts, een lezing die pas twee jaar later gepubliceerd werd in *Mémoire sur la faculté de penser*. Vanaf 1802 publiceerde hij een meerdelig werk met als titel **Éléments d'Idéologie** (1801-1815), een soort leerboek voor het onderwijs. Met 'ideologie' had Tracy een nieuwe, empirische **wetenschap** (zoals biologie, sociologie) voor ogen, namelijk een **idee-ologie**, een wetenschap van ideeën die bijvoorbeeld valse van ware ideeën zou kunnen onderscheiden. Het leven, aldus de redenering van de Tracy, kan worden verbeterd indien we wetenschappelijk inzicht krijgen in de verhouding tussen ideeën en werkelijke behoeften. De Tracy wou samen met een groep filosofen binnen het Institut de France de ideeën van de Verlichting verspreiden. Vanuit een rationalistisch verlichtingsstandpunt zou deze wetenschap de

oorsprong en de inhoud van ideeën objectief bestuderen en hun verhouding met de werkelijke wereld onderzoeken.

Negatieve connotatie

Napoleon (1769-1821) liep, nadat hij *les Idéologues* eerst steunde en omgekeerd, zodra hij zijn macht had uitgebreid, niet hoog op met ideeën en idealen en gebruikte de term 'ideoloog' dan ook met een negatieve connotatie. Een ideoloog was wie blind was voor de werkelijkheid en zich enkel door abstracte idealen liet leiden.

“*The confrontation between Napoleon and Tracy is an early instance of the conflict between the pragmatist who appeals to custom, piety, intuition and concrete experience, and the sinister 'intellectual' who puts all of this in brackets in his remorseless rationalism.*” (Eagleton 1994:5)

Zodra het woord ideologie werd gebruikt, kreeg het, al vanaf Napoleon, een negatieve invulling: ideologie was bij hem radicaal, sinister, doctrinair en abstract.

Ideologie als verdraaiing van de werkelijkheid

Het woord 'ideologie' heeft zijn grote betekenis – en negatieve bijklank – vooral te danken aan het indrukwekkende werk van Karl **Marx** (1818-1883) over ideologie, in het bijzonder aan het werk dat hij samen met Friedrich **Engels** (1820-1895) schreef, *De Duitse ideologie* (1845), waarvan de eerste zin van het voorwoord als volgt luidt: “De mensen hebben zich tot nu toe steeds verkeerde voorstellingen over zichzelf gemaakt, over wat zij zijn of moeten zijn”, waarin de tegenstelling tussen materialistische en idealistische opvattingen centraal staat. Volgens Marx en Engels is ideologie een verdraaiing van de werkelijkheid: de bezittende klasse dringt hun visie op en die verbergt en bevestigt de bestaande machtsverhoudingen. De bekendste passage uit dit werk gaat als volgt:

“*De ideeën van de heersende klasse zijn in elk tijdperk de heersende ideeën, dat wil zeggen dat die klasse die de heersende materiële macht in de maatschappij vormt, tegelijk haar heersende geestelijke macht is. De klasse die over de middelen tot materiële productie beschikt, beschikt daarmee tegelijk over de middelen tot geestelijke productie, zodat in het algemeen gesproken ook de ideeën van hen die niet in het bezit zijn van de middelen tot geestelijke productie, aan haar onderworpen zijn. De heersende ideeën zijn niets anders*

dan de ideële uitdrukking van de heersende materiële verhoudingen, de heersende materiële verhoudingen uitgedrukt in de vorm van ideeën; van de verhoudingen dus die deze ene klasse nu juist tot de heersende maken, m.a.w. de ideeën van haar heerschappij”.¹

Ideologie als machtsmanifestatie

Marx omschreef ideologie als vals bewustzijn, een manier om ons te misleiden over hoe de samenleving in elkaar zit. Ideologie is een aanduiding van ideeën zonder basis in de materiële werkelijkheid. Die interpretatie gaf haar een zeer negatieve lading. Voor Marx worden bewustzijn en ideeën door 'het materiële zijn' bepaald en niet andersom. Een ideologie is onderdeel van de 'superstructuur', is een denken dat is losgemaakt van zijn materiële basis. Het tegenbegrip ervan is wetenschap. Ideologie is voor hem een instrument van verdrukking dat verdraait en bedriegt. In elke samenleving zijn het de ideeën van de heersende klasse die dominant zijn. Ideologie is onwaar en dient vooral om de machtsposities van een bepaalde klasse te legitimeren. Ideologie is bij Marx machtsmanifestatie. Pas in de klasseloze samenleving zal er geen misleidende ideologie meer zijn.

Ideologie zonder negatieve bijklank

De beschouwingen van Marx over ideologie zijn niet volledig uitgewerkt en vertonen interne inconsistenties. Toch hebben ze een grote invloed gehad op het denken over ideologie, wat niet impliceert dat denkers die in de sporen van Marx wandelen, zijn benadering ongewijzigd volgden. Zo beschouwt Vladimir Iljitsj Oeljanov, beter bekend als **Lenin** (1870-1924), ideologie als een neutraal begrip en moet het proletariaat ook over een ideologie beschikken (het socialisme), die door een intellectuele voorhoede in het proletariaat geïnjecteerd moet worden. Lenin had het over een socialistische 'ideologie' en ontdeed het begrip op die manier van zijn negatieve bijklank, al had hij natuurlijk geen goed woord voor de 'bourgeoisideologie'. Meer nog, aangezien het 'wetenschappelijk socialisme' de ideologie van het proletariaat was, werd het onderscheid tussen wetenschap en ideologie opgegeven. Na Marx is de verdere evolutie van het begrip ideologie minder gemakkelijk te koppelen aan duidelijk aanwijsbare personen (Sanders 2008:50).

'Culturele hegemonie'

In de 20ste eeuw is het meesterwerk van de Italiaanse communist Antonio **Gramsci** (1891-1937) van grote betekenis geweest. Hij werkte in zijn *Prison Notebooks*, geschreven tussen 1929 en 1935 (*Quaderni del carcere*, ongeveer dertig naar buiten gesmokkelde notitieboekjes die hij in de gevangenis schreef), vooral rond het begrip '**culturele hegemonie**': het wereldbeeld van een bepaalde klasse is dominant omdat het door andere klassen stilzwijgend geaccepteerd wordt (**common sense**). Dat moet verklaren waarom het proletariaat in het kapitalisme niet revolutionair is. Het kapitalistische klassensysteem blijft niet enkel via ongelijke politieke en economische macht overeind, maar ook door de hegemonie van bourgeoisideeën. Die hebben een hegemonische status verworven omdat ze andere, rivaliserende ideeën verdreven hebben. Ze zijn overal in de samenleving terug te vinden: in de kunst, het onderwijssysteem of in de populaire cultuur. Ideologie is voor Gramsci een soort (psychologisch) cement dat maatschappelijke verhoudingen in stand houdt, ingebed in cultuur en maatschappelijke gedragingen, in het zogenaamde '**gezond verstand**' van mensen. Volgens Gramsci's culturelehegemonietheorie worden bepaalde sociale patronen door cultuur dominant en deel van dagelijkse gewoonten. De waarden, overtuigingen, percepties, verklaringen, wereldvisies enz. van de heersende klasse worden voorgesteld en geaccepteerd als de culturele norm, als de universeel geldende ideologie. Die stelt de status quo als natuurlijk, onvermijdelijk en voor iedereen voordelig voor, eerder dan als een sociale constructie die de heersende klasse ten goede komt.

De these over de **dominante ideologieën** vindt zijn basis in het geciteerde werk van Karl Marx en Friedrich Engels, *De Duitse ideologie*. Ook de befaamde en invloedrijke *Frankfurter Schule*, met o.a. Theodor **Adorno** (1903-1969) en Herbert **Marcuse** (1898-1979) in zijn *One Dimensional Man* (1964), heeft rond het concept ideologie baanbrekend werk geleverd. Volgens Marcuse vormt een geavanceerde industriële samenleving een alomvattend repressief systeem dat alle vormen van oppositie absorbeert (repressieve tolerantie). De marxistische theorie van de dominante ideologie is eveneens mooi beschreven door Ralph **Miliband** (1924-1994) in *Marxism and Politics* (1977).

Conservatisme: sceptische houding t.o.v. ideologie

Het is evident dat door de gevolgen van fascisme en nazisme in de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende Koude Oorlog – tussen kapitalisme en communisme – in de jaren 1950 en 1960, ideologie heel wat aandacht heeft gekregen. Ook **aan conservatieve zijde** werd aandacht besteed aan 'ideologie', vaak vanuit een sceptische houding en met veel wantrouwen tegen abstracte principes en filosofie, tegen rationalisme en vooruitgang. De wereld is heel complex en die veranderen ligt buiten de capaciteit van de menselijke geest, aldus het conservatisme. Ideologie is daarom volgens sommige conservatieve denkers doorgaans simplistisch, het gaat om abstracte systemen die de natuurlijke sociale ordening verstoren. Daarom moeten we in ons handelen niet te veel ideologie en vooraf opgestelde theorieën laten meespelen. Binnen het conservatisme opteert men eerder voor een traditiegebaseerde aanpak en wordt veel betekenis gegeven aan ervaring en geschiedenis. Ideologieën willen doorgaans veranderen en dat wringt met het conservatisme. Als de complexe wereld niet door mensen te veranderen is, dan is ideologie zinloos. Ze verstoort en verdraait de werkelijkheid, ze probeert te verklaren wat onverklaarbaar is. Conservatisme is in de ogen van conservatieven vaak geen ideologie, maar eerder een houding.

2.2 Discussies over ideologie

Het is duidelijk dat er veel debat is over ideologie. Dat gaat bijvoorbeeld over vrij abstracte kwesties, zoals de relatie tussen ideologie enerzijds en wetenschap of waarheid anderzijds, of om hoogoplopende discussies en soms zelfs bloedige **broedermoorden** binnen ideologische families over de ware, zuivere leer. Als we een omschrijving van ideologie geven, betekent dat immers niet dat alle aanhangers ervan het met elkaar eens zijn over de inhoud ervan. Bovendien is er zelfs geen eensgezindheid over de vraag of ideologieën belangrijk zijn en of ze een goede zaak zijn.

Disfunctioneel voor de politiek...

Dat komt ook omdat ideologie verschillende, vaak **negatieve emoties** oproept: voor sommigen gaat het om vals bewustzijn, om een gekleurde voorstelling van zaken, om een dwingend geheel van opvattingen dat intern consistent eerder dan 'juist' moet zijn enz. Ook in het dagelijkse gebruik wordt 'ideologie' of

‘ideologisch’ vaak als waarheidsvervalsend gebruikt. Een ‘objectieve kijk’ staat dan tegenover een ‘ideologische visie’. Een ideologisch antwoord betekent voor veel mensen dat dit antwoord uitgaat van een raamwerk van vooropgezette meningen die een helder en onbevangen begrip van de situatie in de weg staan. Vaak is er minstens de suggestie van rigiditeit, schematisering, geslotenheid, overdreven vereenvoudiging of van een tunnelvisie als gevolg van het aanhangen van een of andere doctrine. Ideologisch denken zou wijzen op gepassioneerde irrationaliteit of stereotypering en draagt het gevaar van dogmatisme of fanatisme in zich. In deze visie misleiden ideologieën, ze maskeren echte bedoelingen, verkleuren, staan een heldere kijk op de samenleving in de weg, vereenvoudigen te veel en vergroten ontwikkelingen uit. Ze miskennen bepaalde processen of gebeurtenissen door ze onder algemene principes te verbergen. Het zijn valse voorstellingen, ze verbergen de werkelijkheid en werkelijke sociale relaties. Het zijn vooral de ‘anderen’ die ideologisch zijn. In deze opvatting zijn ideologieën disfunctioneel voor de politiek: ze kunnen bijzonder kwalijke gevolgen hebben.

...of toch functioneel?

Volgens andere opvattingen over ideologie zijn ze dan weer een **aanwinst** voor de politiek, omdat ze een geheel van ideeën vormen met een praktische, maatschappelijke functie, een samenhangend geheel van doelen, begrippen, beelden, mythen, voorstellingen en strategieën die inspiratie en kracht geven aan de geschiedenis en het politiek handelen. Ideologieën denken na over hoe de samenleving zou moeten zijn en zetten aan tot het nastreven van dit ideaal. Ze zijn een leidraad voor het handelen. Bovendien vormen ze “an important cement, holding together movements, parties, or revolutionary groups. To fight well and endure sacrifices, people need ideological motivation, something to believe in” (Roskin et al. 2003:94). Ze zijn m.a.w. ook functioneel omdat ze een bindmiddel vormen in een politieke deelgemeenschap, inspanningen legitimeren en doelen en middelen vooropstellen.

Hoe belangrijk is ideologie?

Er is ook debat over de vraag hoe belangrijk ideologie wel is. Dat is enkel een wetenschappelijk debat (bv. tussen behaviouralisten en constructivisten), maar ook onderwerp van politieke en ideologische discussies. Gedrag is immers niet louter het resultaat van persoonlijke ambitie of belangen, maar evenmin is

het enkel of vooral ideologisch geïnspireerd. Voor **dogmatici of fundamentalisten** geldt dat laatste wel: elk gedrag moet ingegeven zijn door de ideologische voorschriften en overtuiging. Ideologie is voor hen dus het allerbelangrijkste. Dogmatici of fundamentalisten komen dan ook in conflict met de **pragmatici**. Die laatste gaan ook uit van ideologie, maar stellen dat ideologie op een pragmatische wijze gerealiseerd moet worden: ideologie schrijft niet alle gedragingen en regels precies voor, de (ideologische) doelstellingen moeten met enige flexibiliteit gerealiseerd worden. Het doet er niet toe of de kat zwart of wit is, zolang ze maar muizen vangt. Deze vorm van pragmatisme verschilt enigszins van het pragmatisme als ‘ideologie’:

“Pragmatism refers generally to a concern with practical circumstances rather than theoretical beliefs, with what can be achieved in the real world, as opposed to what should be achieved in an ideal world. [...] Pragmatism holds that the meaning and justification of belief should be judged by their practical consequences. Though by definition a pragmatic style of politics is non-ideological, it does not amount to unprincipled opportunism. Pragmatism suggests a cautious attitude towards change that rejects sweeping reforms and revolution as a descent into the unknown, and prefers instead incremental adjustments and, perhaps, evolutionary progress.” (Heywood 2003:11)

‘Goed’ noch ‘slecht’

Ideologieën zijn op zichzelf ‘goed’ noch ‘slecht’, ze zijn wat mensen ervan maken:

“Increasingly, scholars, as well as politicians and journalists, have taken to using the word in a non-partisan, non-pejorative way, so that it means simply a set of political beliefs about how society ought to be and how to improve it, irrespective of whether those ideas are true or false or good or bad.” (Adams 1993:3)

Maar de vraag is of dat wel mogelijk is: ideologie gebruiken in een niet-ideologische zin. In 1929 schreef Karl **Mannheim** (1893-1947) de klassieker *Ideology and Utopia*, waarin hij zich afvroeg of het mogelijk is om niet-ideologische kritiek te geven op ideologieën. Voor Mannheim kwam ideologie neer op het obscuur maken van feitenmateriaal om tot een utopisch totaalconcept te komen (Sanders 2008:51). Zijn oplossing lag in de bijzondere sociale positie van intellectuelen, die als een relatief klasseloze groep in staat zouden zijn

om niet-ideologisch te denken. Dat er veel debat is over het nut en de betekenis van ideologie staat nu wel vast, maar dat ontslaat ons niet van de oefening om ideologie te omschrijven.

3 Wat is ideologie?

Set van ideeën i.v.m. politieke systemen

Wat is ideologie? Zoals uit de eerste alinea's van dit hoofdstuk mocht blijken, bestaan er heel wat definitieën en omschrijvingen van ideologie en is geen enkele op zich adequaat. Het concept staat voor een **brede waaier** van betekenissen. Ideologie staan daarin steevast o.a. voor verbale beelden van de *good society* en de manier waarop die geconstrueerd kan worden. Ze verschillen volgens Roskin en zijn collega's van politicologie omdat

“they are not calm, rational attempts to understand political systems. They are, rather, commitments to change political systems. One exception here might be classical conservatism, which aims at keeping things from changing too much. Ideologues make poor political scientists, for they confuse the 'should' or 'ought' of ideology with the 'is' of political science.” (Roskin et al. 2003:94)

Ze zijn, in de woorden van Jackson en Jackson, “a set of ideas and beliefs which makes clear what is valued and what is not, what must be maintained and what must be changed, and what shapes the attitudes of those who share it” (Jackson & Jackson 1997:151). Het gaat volgens deze auteurs om abstracties, amorfe *bodies of thought* en actieprogramma's. Axford en zijn medeauteurs omschrijven een ideologie als “sets of political beliefs involving programmes of political action which draw on large-scale views about human nature and/or historical development” (Axford et al. 2002:252). Voor Sodaro is een ideologie een coherente set van ideeën

“that typically includes 1. a theory about political relationships and the role of the state, 2. a notion of what constitutes political legitimacy and the highest political values, 3. an action program indicating the goals, ideals, policies, and tactics to be pursued by the state, political elites, and the masses.” (Sodaro 2004:270)

Blauwdruk voor de politiek/samenleving

Bij Danziger lezen we dat ideologie staat voor “a comprehensive set of beliefs about the political world – about desirable political goals and the best ways to achieve those goals” (Danziger 2005:35). Anderen omschrijven het zeer bondig en zakelijk: ideologie is een “belief system that society can be improved by following certain doctrines, usually ending in ism” (Roskin, Cord, Medeiros & Jones 2010:40). Ball en Dagger omschrijven ideologie als

“a fairly coherent and comprehensive set of ideas that explains and evaluates social conditions, helps people understand their place in society, and provides a program for social and political action. An ideology, more precisely, performs four functions for people who hold it: the (1) explanatory, (2) evaluative, (3) orientative, and (4) programmatic functions.” (Ball & Dagger 2011:4)

Hague, Harrop en McCormick definiëren ideologie als

“a system of connected beliefs, a shared view of the world, or a blueprint for how politics, economics and society should be structured” (Hague, Harrop & McCormick 2016:10).

Geen wetenschappelijke theorie

Wat ideologie niet is, is een wetenschappelijke theorie. Het **verschil** tussen beide is niet altijd zo duidelijk, omdat aanhangers van een ideologie soms beweren dat hun visie wetenschappelijk gefundeerd is of omdat sociale wetenschappers soms onvoldoende beseffen hoe eigen ideologische vooringenomenheid hun theorieën beïnvloeden. Maar wetenschappelijke theorieën zijn empirisch van aard, ze moeten beschrijven en verklaren wat is, niet voorschrijven wat zou moeten zijn. Dat wetenschappelijke theorieën gevolgen kunnen hebben voor menselijk gedrag, wil daarom niet zeggen dat het ideologieën zijn: de wetenschapper is als wetenschapper niet in eerste instantie geïnteresseerd in deze gevolgen, de ideoloog wel.

Beschrijving van huidige situatie en model voor de toekomst

In zijn bijdrage ‘politieke ideologieën’ gaat Luk Sanders (2008:23) uit van *Ideology: A Definitional Analysis* van de politicoloog John Gerring (1997) om het definitieprobleem op te lossen. Gerring bekeek veel definitieën van ideologie en onderscheidde 35 attributen,

eigenschappen, die tot het wezen van het begrip ideologie behoren. Voor de eigenlijke definitie kiest Sanders echter voor die van Heywood. Die omschrijft ideologie als

“a more or less coherent set of ideas that provides a basis for organized political action, whether this is intended to preserve, modify or overthrow, the existing system of power. All ideologies therefore (1) offer an account of the existing order, usually in the form of a ‘world-view’, (2) provide a model of a desired future, a vision of the Good Society, and (3) outline how political change can and should be brought about.” (Heywood 2013:28)

In dat laatste geven ideologieën aan hoe we van (1) naar (2) moeten gaan.

Syntheseomschrijving

We kunnen ideologie dus omschrijven als een neutraal concept dat verwijst naar een actiegericht gedachtesysteem, naar een set van ideeën die de doelen en middelen van sociale actie poneren, motiveren of verklaren, ongeacht de vraag of die actie de sociale orde wil bevestigen, omverwerpen of langzaam aanpassen. Ideologie is dus goed noch slecht, waar noch vals, open noch gesloten, bevrijdend noch beklemmend. Ideologie kan verschillende gedaanten aannemen.

Op zoek naar de cruciale concepten

Deze omschrijving heeft het voordeel **inclusief** te zijn, alle ‘ismen’ te omvatten. Anderzijds is deze neutraliteit ook een nadeel, omdat het concept zo algemeen wordt dat het inwisselbaar wordt met andere termen, zoals doctrine of wereldvisie. Ideologie kan er zowel op gericht zijn de bestaande maatschappelijke toestand te behouden, als die – geleidelijk of plotseling, evolutionair of revolutionair – te veranderen. Dat laatste is bijvoorbeeld relevant in het onderscheid tussen sociaaldemocratie en communisme, twee leden van de grote en heterogene socialistische familie. Ideologieën vertonen ook een zekere mate van coherentie of consistentie. Een ideologie zegt echter niet over alles iets en er zijn uiteraard overlappingsen met andere ideologieën, waardoor we op zoek moeten gaan naar de

essentie of het meest typerende kenmerk van een bepaalde ideologie in vergelijking met een andere. Zo zijn er allerlei **mengvormen**, bijvoorbeeld socialistisch feminisme, liberaal conservatisme enz. Uiteraard zijn er grenzen aan deze rekbaarheid. Ideologieën moeten interne heterogeniteit en zeker tegenspraak beperken, alsook enkele herkenbare en unieke kernpunten bevatten die de ene ideologie van de andere doen verschillen. Met andere woorden, om ideologie te bestuderen, moeten we het geheel, de coherente set van ideeën en stellingen opdelen en er de cruciale concepten van aanduiden. Over enkele perifere elementen is zoveel interne discussie dat we ze buiten beschouwing moeten laten om de **essentie** van een ideologie te vatten. Als die bepaald is, kan worden nagegaan hoe en waarom bijvoorbeeld trotskisten, maoïsten, stalinisten of leninisten zich van elkaar onderscheiden. Dat valt echter buiten de ambities van dit handboek.

4 De morfologie van ideologieën

Drie bestanddelen

Belangrijker dan een definitie is dat elke ideologie in principe uit drie bestanddelen bestaat.

1 Ten eerste omvat een ideologie een **descriptief element**, een soort analysekader, een kijk of visie op de wereld, een benadering van het bestaande, een diagnose van de maatschappij zoals ze is. Hoe zit de wereld in elkaar? Welke problemen (afwijkingen tussen het ideaal en de realiteit) zijn er? Kortom, ideologie als een venster op de wereld, met allerlei veronderstellingen en redeneringen, vaak gegoten in een specifiek taalgebruik. Ideologie helpt dus om de wereld te ordenen, te analyseren, om mensen en problemen er een plaats in te geven.

2 Ten tweede, en dat is het centrale, fundamentele, **prescriptieve bestanddeel**, bevat een ideologie ook een omschrijving van de ideale samenleving: niet hoe het is, maar hoe het zou moeten zijn. Hier komen de waarden en normen naar voren, alsook het doel, hoe we de samenleving in de toekomst moeten opbouwen. Het is vanuit deze conceptie van de ideale wereld dat de huidige geanalyseerd wordt, dat criteria en richtlijnen voor actie bepaald worden.

3 Hiermee zijn we meteen aanbeland bij het derde, het **operationele bestanddeel** van elke ideologie: uitspraken over de strategie, over de weg die moet worden gevolgd om 1 en 2 met elkaar te verbinden. Hoe kunnen we van het bestaande naar het ideale overgaan? Welke maatregelen en methoden zijn mogelijk of noodzakelijk?

Cluster van fundamentele kerngedachten

Elke ideologie kent ongeveer deze **morfologie**, te begrijpen als een cluster van een reeks fundamentele kerngedachten, met daarrond een periferie en allerlei aangrenzende begrippen die niet essentieel zijn om van een ideologie te kunnen spreken of die in een welbepaalde ideologie niet allemaal even centraal staan. Een keuken blijft een keuken, zelfs al verdwijnt de tweede spoelbak of komt een nieuwe machine zoals de microgolfoven er nu standaard in voor. Een ideologie overstijgt de conventionele grenzen tussen politieke theorie en praktijk, tussen begrijpen en betrokkenheid, tussen gedachte en actie. Om het concept ideologie beter te begrijpen, is het nuttig om de **verhouding** tussen de eerste en de tweede en vervolgens tussen de tweede en de derde component van een ideologie na te gaan.

Feitenanalyse en normering, maar zonder methodologie

Ideologieën zijn analysekaders en zeggen hoe de ideale maatschappij er zou moeten uitzien. Ze zijn dus descriptief, want ze vormen een intellectuele kaart over het functioneren van de bestaande samenleving. Ze situeren, geven dingen een plaats in een bestaand sociaal milieu. Anderzijds bevatten ideologieën ook een reeks van normatieve, prescriptieve stellingen, waardoor een ideologie niet enkel feiten, maar ook waarden omvat. Ze zijn dus ook normatief. Feiten en waarden raken snel verstrengeld. Ideologie is dus geen wetenschap en kan dat ook niet zijn. Omdat een ideologie zo'n uitgesproken normatieve grondslag heeft en bovendien niet de nodige interne kritiek en wetenschappelijke methode aan de dag legt, kan een ideologische analyse niet als **wetenschappelijke analyse** volstaan. Ideologieën lijken van op afstand misschien op wetenschappelijke benaderingen die de intellectuele zoektocht helpen structureren, maar ze zijn het niet. Het ontbreekt ideologie daarvoor aan een uitgewerkte en beproefde methodologie. Ideologische maatschappijanalyse werkt doorgaans

met eigen, subjectieve kwaliteitscriteria en respecteert onvoldoende de wetenschappelijke deontologie. Die houdt verband met het onophoudelijk kritisch ter discussie stellen van de eigen uitgangspunten en veronderstellingen en het aftoetsen hiervan met de stellingen en methodes van anderen. Op sommige punten komt een ideologie, ook als analysekader, neer op het aanvaarden van bepaalde geloofspunten. Die gaan verder dan bij het hanteren van een wetenschappelijke benadering, hoewel ook in die laatste 'assumpties' gemaakt worden.

Onderscheid tussen wetenschap en ideologie

Sommige wetenschappelijke benaderingen zijn heel duidelijk verbonden met of afgeleid van ideologie, of liggen in de lijn van een specifieke ideologie: zo verwijst de marxistische benadering uiteraard naar het marxisme als ideologie en stellen sommigen dat de rationele keuzebenadering sterk in de lijn van het liberalisme ligt. Ook 'wetenschappelijke' benaderingen van politiek dragen in zich een zekere normatieve geladenheid, maar dat maakt ze niet tot ideologieën. Die zijn immers niet in eerste instantie gericht op analyse en het verwerven van wetenschappelijke kennis, wel op het uittekenen en realiseren van de **ideale maatschappij**. Ideologie is geen waarheid, maar een middel om een waarheid te construeren en vaak om macht te verwerven.

Van abstracte theorieën naar concrete ideeën...?

Op het tweede niveau ontwikkelt ideologie een fundamentele visie, met abstracte ideeën en theorieën, over hoe een ideale maatschappij er moet uitzien. Op het operationele niveau, het derde bestanddeel, nemen ideologieën de vorm aan van strategieën en tactieken die door politieke bewegingen gebruikt kunnen worden, gericht op machtsstrijd en de mobilisatie van politieke steun. In dit bestanddeel komt ideologie tot uiting in retoriek, partijprogramma's, regeringsvoorstellen, m.a.w. in concrete en toepasbare ideeën. Ideologieën verschillen in de mate waarin elk van die niveaus uitgebouwd zijn en in de mate van conflict tussen de dimensies. Vooral over de overgang tussen het fundamentele en het operationele niveau bestaat veel discussie.

5 Links en rechts: een GPS in de politiek?

5.1 Oorsprong van links-rechts

Instinctief locatiemechanisme

Ideologieën doorgronden, is geen makkelijke klus. Niet voor specialisten, niet voor ‘normale’ mensen. Die laatsten zijn daar zelden in geïnteresseerd. Toch beschikken heel wat mensen over een impliciet, **intuïtief systeem** om ideologieën en partijen als het ware te rangschikken, een plaats te geven t.o.v. andere partijen en/of zichzelf. Het gaat om een soort onbewuste politieke gps, die evenwel niet met precieze positiebepaling via ‘objectieve’ satellieten werkt. Iedereen heeft zijn eigen, als het ware instinctief locatiemechanisme. Een heel populaire manier om het politieke landschap te structureren, is het onderscheid tussen **links en rechts**. Onderzoek leert dat veel kiezers een globale links-rechtsindeling gebruiken om hun stem te bepalen. Volgens de Nederlandse politicoloog Meinder Fennema is de links-rechtsschaal een ‘democratisch instrument’:

“ook al vindt een deel van de intellectuele en politieke elite de begrippen links en rechts niet relevant meer, dat wil nog niet zeggen dat de meerderheid van de burgers daar ook zo over denkt. Want ondanks de verwarrende verschuiving van sommige politieke kwesties blijft het overgrote deel van de kiezers de links-rechts metafoor gebruiken om hun voorkeuren te ordenen en een politiek oordeel te vellen. De links-rechts schaal is een democratisch instrument omdat de uiteindelijke betekenis van die begrippen niet door politicologen of politici wordt bepaald, maar door de meerderheid van de bevolking.” (Fennema 2010:13)

Verschuiving door de geschiedenis heen

In de 18de eeuw was het linkse ideaal van de sociale gelijkheid gekoppeld aan het streven naar een vrije markt. Later zou de bestrijding van de vrije markt ‘links’ zijn. Het nationalisme was aan het begin van de 19de eeuw doorgaans links (streven naar gelijkheid van alle leden van een natie tegen een onderdrukkende monarch), later nestelde het zich meer aan de rechterkant van het politieke spectrum. Het streven naar natuurbehoud was in de eerste helft van de 20ste eeuw eerder rechts (platteland, traditie), later werd het links. Kortom, het verschil tussen links en rechts

verschuift door de geschiedenis heen en de inhoud van die begrippen hangt af van hoe de meerderheid van de burgers ze invullen. Waar komt die indeling vandaan?²

Ontstaan: 7 mei 1789

Er bestaat enige discussie over de precieze oorsprong van de links-rechtstegenstelling. Volgens een versie ontlenen we deze opdeling aan het 17de-eeuwse Engelse parlement, waar de gewoonte was ontstaan dat de regerende partij rechts en de oppositiepartij links van de voorzitter ging zitten. Maar de meest gangbare verklaring verwijst naar de Franse Revolutie. In *Left and Right. The Topography of Political Perceptions* situeert J.A. **Laponce** (1981) met grote precisie de geboortedag van het links-rechts onderscheid. Links en rechts werden deel van het politieke vocabularium enkele weken na de openingszitting van de **Franse Staten-Generaal** op 5 mei 1789, samengeroepen door Louis XVI toen die in grote financiële problemen was geraakt. De vorige vergadering dateerde van 1614, wat de ernst van de situatie illustreert. Door geldgebrek ging de bijeenkomst van ongeveer 600 personen door in een in der haast aangepaste opslaghal voor toneel- en opera-attributen vlak bij het paleis van Versailles, de *Salle des Menus-Plaisirs*, maar geld voor een omstreden baldakijn met stralenkrans was er blijkbaar wel (Bienfait 2010:19-28). Bij de vergaderingen kenden vele Franse vertegenwoordigers, zeker van de ‘derde stand’ (de burgerij) de gebruiken van het Engelse parlement, waar de regeringsaanhang rechts en de oppositie links van de voorzitter zat. Enkele dagen na de opening – op 7 mei 1789, volgens sommigen dé geboortedatum van links-rechts – moest in een deelvergadering van de derde stand gekozen worden tussen een motie van een conservatieve, koningsgezinde vertegenwoordiger en die van een hervormingsgezinde vertegenwoordiger. Men telde de stemmen door de **vergadering in twee op te delen**: wie het eens was met de conservatieve motie, ging rechts staan, wie het eens was met de hervormingsgezinde motie, ging links staan. Later werd deze methode ook toegepast bij de algemene plenaire vergadering: de standsgewijze vertegenwoordiging werd als achterhaald gezien, de afgevaardigden moesten het hele Franse volk vertegenwoordigen en dus werd de Staten-Generaal herdoopt in de *Assemblée Nationale*. Daardoor moest ook de zaal heringericht worden en kreeg ze de vorm van een amfitheater.

Ruimtelijke polarisering van ideologische preferenties

De politieke links-rechtsopdeling kwam plenair tot stand naar aanleiding van een debat, op 11 september 1789, over de vraag of de koning over een legislatief veto mocht beschikken. De derde stand (de burgerij) respecteerde de tradities en bevelen van de koning niet en proclameerde dat ze als Nationale Assemblée vooral een grondwet moest maken die de spelregels zou vastleggen. Ze nodigde de twee andere standen uit om daarbij te helpen. Een groep van de clerus en later ook een deel van de adel ging op die uitnodiging in en vervoegde de burgerij aan de linkerzijde. De voorstanders van het behoud van de koninklijke macht bevonden zich fysiek aan de rechterzijde. Voor de meeste parlementairen was het nu niet langer hun stand, maar hun gedachtegoed dat hun plaats bepaalde. De ontwikkeling en bestendiging van deze ruimtelijke ideologische groepering werd versterkt door het feit dat een eenzame stem in de chaotische debatten niet gehoord werd. Ook het feit dat de stemming niet bij naamafroeping gebeurde, maar via zitten en opstaan, droeg bij tot de ruimtelijke polarisering van ideologische preferenties.

Zodra die **ruimtelijke indeling ook een duidelijke ideologische betekenis** kreeg, werd het steeds gangbaarder om louter naar de linker- en rechterzijde te verwijzen. Het duurde nog drie maanden voor de krantenlezer kon kennismaken met de nieuwe betekenis van links en rechts. De Nationale Vergadering verhuisde in oktober 1789 naar de *Salle du Manège* in Parijs, waar de links-rechtstegenstelling overeind bleef. Tot 1789 had het onderscheid tussen links en rechts geen politieke inhoud. Van toen af werd het belangrijker dan bijvoorbeeld de tegenstelling tussen koning en volk en werd het onderscheid steeds breder ingevuld, zodat het om meer ging dan de positie t.o.v. het staatshoofd.

Frankrijk, kort na de Franse Revolutie

Sodaro situeert het ontstaan van de links-rechtsopdeling enkele jaren later, in 1792, toen

“**revolutionaries who favored replacing the monarchy with a fundamentally different political system took their seats to the left of the presiding officer, and conservatives who wished to preserve the monarchy were seated to his right. Moderates who sought some kind of compromise gathered in the center. These seating arrangements endured and so did the political alignments associated with them.**” (Sodaro 2004:49)

Voorstanders van politieke verandering en egalitaire uitgangspunten werden daarna links genoemd, voorstanders van de status quo rechts, en in het centrum zaten diegenen die tussen beide een compromis wilden vormen. In elk geval bestaat in de literatuur een grote consensus over het ontstaan van de politieke begrippen links en rechts, namelijk in Frankrijk kort na de Franse Revolutie van 1789 in het debat over de nieuwe machtsverhoudingen.

Verspreiding via twee kanalen

Nadien is deze term over de hele wereld **verspreid**, maar niet in gelijke mate: eerst over continentaal Europa, later over de rest van de wereld. Dat gebeurde via twee kanalen, de taal van de parlementaire democratie en die van het socialisme. Omdat Engeland en de Verenigde Staten reeds over een relatief stabiel tweepartijstelsel beschikten – in tegenstelling tot het onstabiele Franse meerpartijstelsel – en weinig verandering kenden in de namen van de twee voornaamste partijen, bestond er minder nood aan begrippen die partijen en splintergroepen konden beschrijven.

5.2 Relevantie van links-rechts

Min of meer omlijnde politieke inhoud

De links-rechtsopdeling is de bekendste en meest eenvoudige manier om partijen, ideeën, ideologieën enz. te ordenen. Daarover werden heel wat boeiende beschouwingen geschreven en veel empirisch onderzoek verricht. Zo onderzoekt men bijvoorbeeld het verband tussen het antwoord op de vraag ‘rangschik jezelf en deze partijen op een 11-puntenschaal gaande van links (0) tot rechts (10)’ en een hele reeks kenmerken, attitudes en opinies van de respondenten. Via een eenvoudige lineaire links-rechtspositionering kunnen we partijen of zelfs politici naast elkaar zetten en posities met allerlei kenmerken verbinden. Maar wat leert zo’n opstelling? Want wat bedoelen mensen met links en rechts? Betekent dat voor iedereen ongeveer hetzelfde? Of leidt het gebruik tot kakofonie? Volgens empirisch onderzoek verwijzen links en rechts wel degelijk naar een min of meer **omlijnde politieke inhoud** (Devos, Van Lieffering & Verlet 2006).

Algemene aanduiding van positie en inhoud

Het nut van deze indeling hangt uiteraard af van de verwachtingen die men heeft. Hoewel er heel wat discussie is over hun hedendaagse betekenis,

“the words ‘left’ and ‘right’ are still commonly encountered in classifying political parties. Hence the left is associated with equality, human rights, and reform, while the right favours tradition, established authority and pursuit of the national interest. The left supports policies to reduce inequality; the right is more accepting of natural inequalities. The left sympathizes with cultural and ethnic diversity; the right is more comfortable with national unity. Surveys suggest that most voters in democracies can situate themselves as being left or right, even if many simply equate these labels with a particular party or class. Although the terms left and right have travelled well throughout the democratic world, [...] the specific issues over which these tendencies compete have varied, and the terms are better seen as labels for containers of ideas, rather than as well-defined ideas in themselves.” (Hague, Harrop & McCormick 2016:11)

Links-rechts maakt het dus mogelijk om het ingewikkelde politieke schouwspel een beetje te **ordenen**, overzichtelijker te maken. Daarbij gaat het niet om begrippen die met een natuurwetenschappelijke precisie te operationaliseren of te definiëren zijn, niet om begrippen die iedereen op precies dezelfde manier omschrijft. Als dat het **criterium** is, zijn begrippenparen zoals links-rechts of progressief-conservatief inderdaad onbruikbaar. Beide zijn wel nuttig als we ervan verwachten dat ze een eerder algemene aanduiding vormen van de positie en de inhoud van een groot aantal houdingen of stellingen. Dat betekent m.a.w. niet dat daarmee het precieze (partij)standpunt in nuances gevat kan worden. Trouwens, doen andere omschrijvingen, zoals socialistisch of liberaal, dat wel? Als het criterium voor het gebruik van begrippen in politieke discussies zou zijn dat iedereen, ongeacht de politieke achtergrond of overtuiging, er dezelfde, eenduidige en min of meer precies omliggende betekenis aan zou geven, dan zouden veel begrippen niet langer bruikbaar zijn. Bovendien bemoeilijkt de – vaak negatieve – associatieve betekenis die ‘links’ (bv. potverteerders, belastingen, grote overheid, lui, afgunst) en ‘rechts’ (bv. hardvochtig, asociaal, hard, recht van de sterkste, egoïstisch) oproepen, het debat erover. Een rechts standpunt mag dan vooral niet zo genoemd worden, omdat dat politiek niet goed uitkomt, niet zozeer om inhoudelijke redenen.

Algemene richting van standpunten

Een precieze locatiebepaling kan deze eendimensionale indeling niet opleveren. Maar dat er discussie is over de precieze lading van de vlag ‘links’ en ‘rechts’, maakt deze indeling daarom niet achterhaald. Als we ervan uitgaan dat het om een **relatieve aanduiding van de algemene richting** van sommige standpunten gaat, dan zijn links en rechts immers wel bruikbaar. Vandaar hun veelvuldig gebruik in politieke discussies en verslaggeving. Zo’n richtingaanwijzing is ook handig, want

“wanneer kiezers hun stemgedrag bepalen, doen de meesten onder hen dit naar alle waarschijnlijkheid niet op basis van een accurate registratie van de positie en de prioriteiten van politieke partijen. Wel lijken ze dit te doen op basis van zeer algemene beelden die ze van partijen hebben. Dit algemene beeld slaat op een aantal fundamentele waarden die door de kiezers toegeschreven worden aan een politieke partij. Dit is een algemeen gevoel van de positie waar een partij zich plaatst op de als belangrijk ervaren politieke breuklijnen en dus met betrekking tot de inrichting van de samenleving.” (Swyngedouw 1993:85)

Links-rechts en progressief-conservatief

Over de **hedendaagse relevantie** van links-rechts bestaat zoals bekend veel discussie. Kan men ideologieën – opgevat als ruime denkkaders die een wereldbeeld, een toekomstvisie en instrumenten voor politieke actie aandragen – met deze eendimensionale opdeling vatten? Trouwens, zoals Axford en zijn collega’s terecht opmerken, er is de laatste jaren

“a growing tendency among academic commentators on ideology to speak of political ideology in broad terms that encompass a wide variety of styles of thought. The tendency has been to see political ideologies as representing frameworks of thoughts about politics in which large-scale ideas about human beings and society support more specific ideas about politics that constitute the basis for considered political action.” (Axford et al. 2002:254)

Bovendien hebben ze een soms moeilijke verhouding met een ander begrippenpaar dat gebruikt wordt om de politieke ruimte te structureren: **conservatief en progressief**. Zijn linkse organisaties, die voorzieningen van de welvaartsstaat willen beschermen tegen afbouw

en dus ‘conserveren’, progressief of conservatief? Zijn rechtse denkers die de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid willen versterken en het dwingende collectieve systeem willen afbouwen en privatiseren, behoudsgezind of eerder progressief? Het gaat blijkbaar om twee verschillende dimensies, die vaak gebruikt worden, maar niet altijd even eenduidig zijn.

Toenemende complexiteit van het breuklijnenlandschap

De discussie over de zin van links-rechts houdt verband met de **toenemende complexiteit van het breuklijnenlandschap**. Breuklijnen zouden voor de steeds meer zappende, volatiele burgers minder van belang zijn. Ze scharen zich immers niet langer achter of halen geen identiteit uit één beweging of ideeëngoed. Volgens deze these zoeken en hebben burgers steeds andere meningen over steeds wisselende issues. Die zouden niet langer de patronen van stabiele breuklijnen volgen. Volgens anderen is er daarentegen gewoon sprake van andere, nieuwe breuklijnen waarvan vaak gezegd wordt dat ze de oude verdringen. Zo zou de sociaaleconomische breuklijn of de klassieke links-rechtsbreuklijn minder belangrijk zijn geworden. Alle partijen zouden zich noodgedwongen op nieuwe breuklijnen moeten (her)positioneren, zoals materialisme vs. postmaterialisme, links-libertairen vs. rechts-autoritairen, universalisme vs. particularisme, economisch en cultureel conservatisme vs. economisch en cultureel progressivisme, vrijheid vs. regulering, *Gemeinschaft* vs. *Gesellschaft*, moreel links vs. moreel rechts enz. Daarmee zou ook het begrip paar links-rechts minder relevant zijn, omdat het vooral of enkel verwijst naar positionering op de traditionele sociaaleconomische breuklijn, die van veel andere concurrentie krijgt.

Nieuwe ‘sociaal-culturele’ breuklijn

De politicologische en sociologische literatuur bevat heel wat onderzoek en hypothesen over nieuwe breuklijnen, waarvan de populairste luidt dat er een nieuwe breuklijn tussen **materialisten** (economische groei, welvaart, orde om die te realiseren) en **postmaterialisten** (individuele vrijheid, zelfontplooiing, zorg voor het milieu) zou ontstaan zijn. Die breuklijn zou o.a. het succes van groene partijen in de jaren 1980 moeten verklaren. Die partijen stelden zichzelf voor als de expressie van deze moderne postmaterialistische cultuur, die zich tegen de andere breuklijnen manifesteerde. Deze tegenstelling bood echter geen verklaring voor

de opvallende groei van extreemrechts aan het einde van de jaren 1980 en het begin van de jaren 1990. Dus moest er gezocht worden naar een betere formulering van een (nieuwe) breuklijn die deze electorale ontwikkelingen kon verklaren. Zo kwam men uit bij de ‘**sociaal-culturele**’ – waarnaar soms ook verwezen wordt met de term ‘morele’ of ‘ethisch-culturele’ – **links-rechtsbreuklijn**. Een breuklijn die nog niet gepacificeerd is, zoals dat meer het geval is bij de klassieke link-rechts- en de levensbeschouwelijke breuklijn. Een nieuwe breuklijn betekent ook dat er een conflict ontstaan was waarin verschillende groepen, bewegingen, partijen uiteenlopende, conflicterende houdingen, opvattingen of belangen hadden. Veelal waren die posities te verklaren vanuit het onderwijsniveau.

5.3 Ontdubbeling van links-rechts

Samenhangende, maar toch verschillende kwesties

De nieuwe breuklijn had **betrekking op** de relatie tussen culturen en etnieën (etnocentrisme, culturele homogeniteit vs. diversiteit en multiculturalisme), op opvattingen over politiek en democratie (overleg vs. autoritaire oplossingen, directe vs. indirecte democratie), op de aard van gezagsrelaties (strikte normen en waarden vs. tolerantie) of het (argwanend vs. vertrouwensvol) mensbeeld, over kwesties als holebirechten, euthanasie, integratie van allochtonen, veiligheidsbeleid enz. Verdringt deze nieuwe links-rechtsbreuklijn de oude, sociaaleconomische? De Vlaamse sociologen Elchardus en Pelleriaux stellen dat beide handelen over **samenhangende, maar toch verschillende kwesties**:

☞ *“In de sociaal-culturele breuklijn staan materies betreffende identiteiten, mensbeelden, sociale verhoudingen, processen van collectieve besluitneming en de relatie tussen middelen en doelen centraal. De sociaal-economische breuklijn handelt over de wijze waarop de levenskansen worden verdeeld. Die vragen en de tegenstellingen waartoe ze leiden, zijn zo fundamenteel dat de kans dat zij verdwijnen nagenoeg onbestaande is. [...] De materies waarover de sociaal-culturele breuklijn handelt, houden nauw verband met de levensbeschouwelijke en taal-etnische identiteiten die bij ons verhard zijn tot vertrouwde, traditionele breuklijnen. Dat betekent echter geenszins dat die vertrouwde breuklijnen meteen zullen verdwijnen.” (Elchardus & Pelleriaux 1998:198)*

Deze laatste steunen immers op vele organisaties. De opkomst van de sociaal-culturele breuklijn geeft wel aan dat bestaande groepen niet bij machte waren om de nieuwe uitdagingen (nieuwe vormen van onzekerheid en onvoorspelbaarheid, machteloosheid, multi-culturele samenleving, globalisering en identiteit) op te vangen en in hun breuklijn in te passen. Die groepen verliezen dan ook greep op die sociaal-culturele kwesties en raken er intern verdeeld over.

Klassieke sociaaleconomische links-rechtsopdeling naast moderne sociaal-culturele opdeling

Links-rechts wordt daarom vaak **ontdubbeld**. De **klassieke** links-rechtsopdeling verwijst naar sociaaleconomisch links en rechts, de **moderne** naar sociaal-cultureel links en rechts. In het eerste geval gaat het bijvoorbeeld om de plichten van werkzoekenden of belastingen, in het laatste om kwesties zoals het migrantenstemrecht of homohuwelijk. Volgens Meindert **Fennema** is links op de eerste dimensie alles wat tot meer gelijkheid tussen burgers leidt, zelfs als dat ten koste gaat van de vrijheid, rechts is in deze eerste dimensie alles wat tot meer vrijheid leidt, zelfs als dat tot meer ongelijkheid zou leiden. Op de sociaal-culturele dimensie is dat andersom: op sociaal-cultureel vlak is links alles wat tot meer vrijheid leidt en rechts alles wat tot meer gelijkheid leidt: links vindt het goed dat we niet allemaal hetzelfde zijn, rechts vindt dat iedereen zich aan onze normen en waarden moet aanpassen (Fennema 2010:8).

Geen dwingende logische samenhang tussen beide breuklijnen

De twee links-rechtsbreuklijnen vertonen **geen sterke samenhang**. Het gaat veelal om twee verschillende groepen van materies zonder dwingende logische samenhang. Soms worden linkse sociaaleconomische standpunten (behoud van een sterke sociale zekerheid en herverdeling via belastingen) gecombineerd met rechtse sociaal-culturele opvattingen (een streng asielbeleid, geen migrantenstemrecht, nultolerantie, uitsluiting van vreemdelingen van sociale rechten). Zo wordt de kans om op het Vlaams Belang te stemmen, sterk beïnvloed door de positie op de sociaal-culturele breuklijn, maar haalde die partij in haar beginjaren (toen ze nog Vlaams Blok heette) ook veel kiezers weg die zich links op de sociaaleconomische, maar rechts op de sociaal-culturele breuklijn positioneerden. Ze stemden evenwel niet omwille van de

thema's op de klassieke links-rechtsbreuklijn op deze extreemrechtse partij. De kans om voor socialistische of liberale partijen te stemmen, daarentegen, werd wel grotendeels bepaald door de positie op de sociaaleconomische breuklijn.

Modellen schieten tekort

Behalve het lineaire model is er ook het **hoefijzermodel** (Ω), waarbij de uiteinden – links communisme en rechts fascisme – elkaar bijna raken, met het liberalisme bovenaan, het socialisme middenlinks en het conservatisme middenrechts. Een andere voorstelling **combineert** de traditionele sociaaleconomische horizontale links-rechtsas met een verticale as. Die laatste kan bijvoorbeeld gebaseerd zijn op de tegenstelling tussen autoritarisme en democratie of tussen multi-culturele openheid en monoculturele geslotenheid. Welke voorstelling men ook kiest, de tekorten zijn altijd dezelfde: ze vereenvoudigen en veralgemenen complexe gehelen van ideeën. Elke gps moet met de nodige omzichtigheid gebruikt worden.

Volgens vele auteurs, zoals Anthony **Giddens** in zijn befaamde *Beyond Left and Right* (1994), moet de klassieke links-rechtsindeling door de komst van nieuwe thema's (globalisering, postmodernisme, individualisme, ecologisme enz.) verlaten worden. Norberto **Bobbio** (1909-2004) vindt in zijn al even invloedrijke *Left and Right* (1996) dan weer dat de termen links en rechts zeker niet irrelevant zijn, omdat hun cruciale betekenis – namelijk een houding t.o.v. gelijkheid – vandaag nog steeds bruikbaar en verduidelijkend is.

6 Een beknopt overzicht van enkele ideologieën

6.1 Inleiding

Inhoudelijk en vormelijk mee geëvolueerd

Wat er ook van zij, mensen hebben blijvend de behoefte om programma's, partijen, politici, ideologieën of voorstellen t.o.v. elkaar te positioneren en er zodoende een orde in aan te brengen die ook zelfpositionering toelaat. Dat geldt ook voor de '**moderne ideologieën**', waarin concrete politieke voorstellen verbonden worden met algemene, achterliggende ideeën over mens en maatschappij, zonder dat ze daarom als een volwaardig '-isme' beschouwd kunnen

worden. In de **hedendaagse politiek** zijn ideologieën volgens sommigen verwaterd tot min of meer samenhangende gehelen van ideeën en voorstellen, die uitgaan van een aantal vage kernwaarden. Daardoor zijn ze minder van elkaar te onderscheiden en herkenbaar dan in het tijdperk waarin ze ontstonden. Politieke ideologieën moeten mensen overtuigen. Vandaar dat ze inhoudelijk en vormelijk mee evolueren met de veranderingen van de samenleving waarop ze betrekking hebben. Nieuwe problemen of discussiepunten vragen om bijsturing, actualisering van ideologieën, waarvan de essentiële waarden vrij onveranderlijk zijn. Die waarden, zoals gelijkheid, vrijheid, verbondenheid, moeten soms echter geherinterpreteerd worden om ze te vertalen naar antwoorden op nieuwe vragen. In deze, meer gematigde, versie beschikken alle partijen nog over een ideologie, maar kritische vragen over de duidelijkheid, interne consistentie of onderlinge verscheidenheid ervan duiken op.

Veranderd maar niet verdwenen

Tussen de **val van de Bastille** in 1789 en de **val van de Muur** in 1989 verliep 200 jaar. In die twee eeuwen hebben ideologieën zich moeten aanpassen. Ze ontstonden als verschijnsel van modernisering (ontstaan van de industriële samenleving, kapitalisme en klassen, verspreiding van de ideeën van de Verlichting, groei van de democratie enz.), zodat de evolutie naar postmodernisme (evolutie naar gefragmenteerde informatiesamenlevingen, individualisering, het belang van levensstijlen enz.) uiteraard niet zonder gevolgen blijft. Ruim twee eeuwen geschiedenis en de groei van de welvaartsstaat en de middenklasse hebben heel wat met ideologieën gedaan. Toch zijn ze er niet door verdwenen. Vandaar dat we de essentie ervan moeten kennen.

De 'basiskeuken' van elke ideologie in kaart brengen

Door de onderlinge discussie en variatie die binnen ideologische families leeft, is het evenwel niet eenvoudig om de inhoud van de afzonderlijke ideologieën te bepalen of duidelijk af te bakenen. In deze paragraaf proberen we de **'basiskeuken'** van elke ideologie in kaart te brengen: de fundamentele kernconcepten, assumpties, opvattingen en waarden. We hebben verder ook aandacht voor een zeer beperkt aantal centrale politieke theoretici, de evolutie van de ideologie en de belangrijkste stromingen binnen elke ideologie.³ Er zijn heel wat publicaties op de markt die een overzicht

brenge van de essentie van de voornaamste ideologieën. Dat maakt dat wat hierna komt, niet meer kan zijn dan een uiterst beperkte en ruwe kennismaking.⁴ We concentreren ons daarbij bovendien op een handvol, nl. de bekendste ideologieën.

Onvermijdelijke selectie en beperking

Aangezien over elk van de ideologieën die we hier kort behandelen, een zeer uitgebreide literatuur en veel interne discussie en verschillen bestaan, is **selectie** onvermijdelijk. We beperken ons tot die elementen die onmiddellijk bijdragen tot het verwerven van inzicht in hoe de hedendaagse (Belgische) politiek gedreven wordt door ideeën over het individu, de rol van de staat, de relatie tussen economie en politiek, de invulling van het begrip gelijkheid enz. Uiteraard zijn er veel nuances en aanvullingen aan te brengen op de hiernavolgende bespreking van de ideologieën. Bovendien zijn de beschrijvingen op de volgende bladzijden ideaaltypisch. Dat wil zeggen dat deze ideologieën in de praktijk niet noodzakelijk in hun zuivere vorm voorkomen. Wie de vergelijking maakt tussen de onderstaande beschrijvingen en de wijze waarop bestaande partijen in Vlaanderen aan deze ideologie gestalte geven, zal vaak betekenisvolle verschillen vinden. Zoals gesteld, passen ideologieën zich aan wijzigende omstandigheden aan, al blijven de kernwaarden onveranderlijk. Enkel de toepassing of invulling ervan evolueert. Verderop in dit handboek zullen we zien dat het belang van ideologie voor partijen en de wijze waarop ze daarmee omgaan, eveneens aan verandering onderhevig is. De om didactische redenen gescheiden ideologieën komen in de praktijk trouwens ook vaak in combinatie voor, met vaak erg creatieve mengelingen van ingrediënten.

Allesbehalve exhaustief

Verder is de lijst besproken ideologieën, zoals gesteld, **allesbehalve exhaustief**. We opteren voor een bespreking van de drie grote 19de-eeuwse ideologieën die zich langs de traditionele breuklijnen situeren: de liberale, de socialistische en de conservatieve (inclusief de christendemocratische) ideologieën. Vervolgens behandelen we korter een aantal 20ste-eeuwse ideologieën die hun stempel drukten of drukken op de Belgische politiek en geschiedenis: het nationalisme en het ecologisme. Deze laatste ideologie bevindt zich op de 'nieuwe breuklijn'. Dat betekent dat andere 'ideologieën' hier niet aan bod komen, zoals het fascisme, het anarchisme, het

feminisme, het religieus fundamentalisme of het militarisme, ideologieën die niet altijd in een partijvorm in de samenleving aanwezig zijn. Ook aan het communautarisme wijden we geen afzonderlijke paragraaf. Deze in de voorbije decennia belangrijk geworden stroming geeft kritiek op het liberalisme en het benadrukken van individuele rechten en vrijheden. Ze wijst erop dat de samenleving ook een morele gemeenschap moet zijn, waarin normen en waarden belangrijk zijn, die een conservatieve – het benadrukken van traditionele normen en waarden – dan wel een progressieve – het benadrukken van tolerantie, niet-discriminatie – invulling kunnen krijgen.

6.2 Liberalisme

Brede filosofie vs. partij-ideologisch liberalisme

Niet toevallig starten we dit overzicht met het liberalisme, omdat het liberalisme beschouwd kan worden als de dominante ideologie van de westerse samenleving. Het is ook de oudste en wellicht meest succesvolle hedendaagse ideologie. In het invloedrijke *The End of History and the Last Man* (1992) stelt Francis Fukuyama (cf. *infra*) dat de geschiedenis van het Westen zich kenmerkt door de overwinning van het liberaal kapitalisme. Maar ook zonder die gedachte beschouwen sommigen het liberalisme als een soort ‘meta-ideologie’, een algemeen kader waarbinnen politiek en ideologisch debat kan plaatsvinden en dat gericht is op enkele fundamentele ‘liberale’ principes, die gestalte krijgen in een reeks **rechten en vrijheden**: het recht op vrije meningsuiting of vereniging, op privébezit, beperking van de staatsmacht, persvrijheid, *rule of law*, constitutionalisme, het belang van privé-initiatief en een vrije markt, democratie enz. Die worden ook verdedigd door diegenen die zich niet als ‘liberaal’ in partij-ideologische zin omschrijven. In die zin is het liberalisme ook te zien als een brede filosofische benadering, een politieke traditie en opvatting over staat en samenleving gecentreerd rond vrijheid. Dit abstracter liberalisme, dat verwijst naar algemene, fundamentele kenmerken van een politiek systeem, is te onderscheiden van het partij-ideologische liberalisme zoals het door specifieke partijen wordt aangehangen, in Vlaanderen door **Open v.l.d.** De volgende alinea’s gaan over dat laatste, over het liberalisme als een politieke ideologie zoals de andere. Maar ook dit is een vlag die vele ladingen dekt.

Kernidee: menselijke vrijheid is het hoogste goed

Het kernidee van het liberalisme is dat menselijke **vrijheid het hoogste goed** is en individuele vrijheid dus centraal staat en de overheid die moet garanderen. Het liberalisme vertrekt vanuit een positief mensbeeld. Gary Browning wijst erop dat, om de eigenheid van het liberalisme te vatten, het belangrijk is om te verwijzen naar de historische context waarin het liberalisme ontstond, zoals het verval van het feodalisme, de afbraak van de traditionele autoriteit van de katholieke kerk, de koningen en de adel, de centralisatie van het koninklijk gezag, de reformatie en de ontwikkeling van een vrije markt (Browning 2006:258). In een nieuw intellectueel klimaat, waarin rationaliteit en wetenschap religie verdrongen, ontstonden meer marktgerichte economieën.

Bescherming van de rechten van het individu (Locke)

Het doel van het liberalisme is het tot stand brengen van een samenleving waarin elk individu zich **vrij** kan **ontwikkelen** en zijn of haar **eigen belangen nastreven**. Het **individu** staat dus centraal: mensen worden in eerste instantie beschouwd als individuen, niet als leden van een gemeenschap of een groep (familie, dorp, sociale klasse enz.), ze moeten hun eigen leven in handen kunnen nemen. Belangrijke grondleggers zijn de 17de-eeuwse politieke filosofen Thomas **Hobbes** (1588-1679) en zeker John **Locke** (1632-1704). Hobbes stelt dat macht uitoefenen niet het privilege of het goddelijke recht is van een heersende klasse. De staat komt voort uit de behoefte van individuen aan bescherming. Locke, die beschouwd wordt als dé grondlegger van het politieke liberalisme, stelt dat de staat het resultaat is van een sociaal contract tussen individuen met als doel de bescherming van de natuurlijke rechten van het individu: leven, vrijheid en eigendom. Het liberalisme sluit hier duidelijk aan bij het representatieve democratische basisbeginsel dat de macht van het volk komt. De vrijheid van een individu mag enkel beperkt worden om de vrijheid van een ander individu te vrijwaren, of zoals John Stuart **Mill** (1806-1873) het verwoordt:

“The only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilised community, against his will, is to prevent harm to others. [...] The only part of the conduct of anyone, for which he is amenable to society, is that which concerns others. In the part which merely concerns himself, his independence is of right, absolute. Over himself, his own body and mind, the individual is sovereign.” (o.c. in Heywood 2003:30)

Economische vrijheid

Behalve naar dat ‘politiek liberalisme’ wordt vaak verwezen naar het ‘economisch liberalisme’, waarvan Adam **Smith** (1723-1790) de grondlegger is. Hij verdedigde economische vrijheid en stelde dat individuen zich laten leiden door hun eigenbelang en streven naar nutsmaximalisatie. Het gedrag van deze marktactoren moet niet gecoördineerd worden; als iedereen streeft naar eigenbelang levert dat via ‘de onzichtbare hand’ (het marktmechanisme) uiteindelijk het beste collectieve resultaat op.

Smith inspireerde voorstanders van een **laissez faire laissez passer**-benadering: marktverstoring, bijvoorbeeld via overheidsingrijpen, moet zo sterk mogelijk beperkt worden. In de jaren 1980 was het neoliberalisme – de vrije markt als motor van de samenleving – weer vrij sterk. Het vond intellectuele fundering in boeken als *Anarchy, State, and Utopia* (1974) van Robert **Nozick** (1938-2002) en in het werk van Friedrich August von **Hayek** (1899-1992), denk aan *The Road to Serfdom* (1944) en *Individualism and Economic Order* (1948), en van Milton **Friedman** (1912-2006), die in 1979 de bestseller *Free to Choose* schreef.

Kernconcepten van het liberalisme

Afwezigheid van externe dwang én mogelijkheid om talenten te ontplooiën

1 Het centraal stellen van het individu en de individuele **vrijheid** is een reactie op het *Ancien Regime*, waar orde en hiërarchie centraal stonden. Het Latijnse **liber** verwijst naar de vrije personen in de samenleving die geen dienaren of slaven waren. Vrijheid is, aldus de liberale politieke filosofen, een natuurlijk recht en een voorwaarde voor een volwaardig menselijk bestaan. Lockes contracttheorie stelt dat de overheid enkel die hoeveelheid macht ontvangt die het individu wenst af te staan ter bescherming van zijn natuurlijke rechten. **Locke** had een ‘nachtwakersstaat’ voor ogen, die enkel toezag op de binnenlandse orde, de naleving van

contracten en de bescherming tegen buitenlandse aanvallen. Bovendien diende de handelsvrijheid van de machthebbers duidelijk beperkt en omschreven te worden in een grondwet die tevens de vrijheden van de burgers bevat. Vrijheid wordt door de vroege liberalen in negatieve zin opgevat, als de afwezigheid van externe dwang. Moderne liberalen vatten het daarnaast ook in positieve zin op, als in de mogelijkheid verkeren om de eigen talenten te ontwikkelen en te hanteren. Het liberalisme staat evenwel globaal gezien een ‘kleine staat’ voor die zo min mogelijk in de samenleving ingrijpt en de individuele ontplooiing en de vrije markt maximaal ruimte geeft. In paragraaf 8.5 gaan we dieper in op de cruciale bijdrage die de belangrijkste 20ste-eeuwse theoreticus van het liberalisme, John **Rawls** (1921-2002), tot deze discussie leverde.

Positief mensbeeld

2 Het belang dat aan de vrijheid van het individu gehecht wordt, vloeit voort uit een **positief mensbeeld**. Het liberale gedachtegoed is sterk in de Verlichting verankerd, die het individu wilde bevrijden van bijgeloof en onwetendheid. Elk individu is rationeel: het is in de mogelijkheid om zijn of haar eigenbelang te bepalen en na te streven. Rawls stelt in dat verband dat elk individu in staat is om ‘het goede leven’ voor zichzelf te bepalen. Met het geloof in de rede hangt ook een vooruitgangdenken samen: mensen zijn rationeel in staat hun wereld te verstaan én ten goede te veranderen; de samenleving wordt als maakbaar gezien. Het liberalisme erkent dat individuen egoïstisch kunnen zijn in het nastreven van hun geluk. Vandaar dat elk individu vrij moet zijn om voor zichzelf uit te maken wat zijn of haar belangen zijn. Indien anderen daar macht over hebben, dreigt er misbruik.

Rechtvaardigheid

3 Het liberalisme heeft een specifieke opvatting over rechtvaardigheid: alle mensen worden **gelijk geboren**, ze hebben dezelfde waarde en dienen daarom allen dezelfde fundamentele rechten te hebben. Individen hebben bijgevolg recht op een gelijke formele positie in de samenleving met dezelfde rechten en plichten. Vooral gelijkheid voor de wet en politieke gelijkheid worden benadrukt. Het liberalisme stelt dat de leden van een samenleving een gelijk uitgangspunt moeten hebben. Ze moeten gelijke kansen hebben om hun capaciteiten en talenten te ontwikkelen en bijgevolg ook een gelijke kans op succes of falen in de samenleving. Dat impliceert evenwel geen gelijkheid van

uitkomst. Mensen hebben verschillende kwaliteiten en capaciteiten en dat moet tot uiting kunnen komen. Omdat mensen verschillen, is sociale gelijkheid niet wenselijk. Dat resulteert in een meritocratische samenleving, waarin zij die hard werken en hun talenten maximaal benutten, meer verdienen. Meritocratie wordt door liberalen beschouwd als een positieve prikkel die economische vooruitgang stimuleert. Al moet worden toegezien op het respect voor individuele rechten en de eerlijke verwerving van welvaart. Sociale liberalen zijn evenwel van oordeel dat er toch een zekere mate van reële, sociale gelijkheid dient te zijn via een sturing van de verdeling van de welvaart.

Tolerantie en diversiteit

4 Ook **tolerantie en diversiteit** zijn centrale kenmerken van de liberale ideologie. Ze vloeien voort uit het geloof in het individu als een alleenstaand en uniek wezen. Respect voor die diversiteit leidt tot tolerantie voor uiteenlopende ideeën en gedrag. Tolerantie kan enerzijds gezien worden als een negatieve vorm van vrijheid, als een voorwaarde voor de vrijheid van anderen. Anderzijds kan het ook positief beschouwd worden als een instrument om maatschappelijke vooruitgang te bewerkstelligen. Door een 'vrije markt van ideeën' te creëren, waarin er gedebatteerd en gediscussieerd wordt, zullen goede ideeën het halen van slechte, wat de samenleving ten goede komt. Daarbij aansluitend bevecht liberalisme autoritarisme en wil het menselijke relaties baseren op instemming.

Diverse stromingen

Binnen het liberalisme bestaan verschillende stromingen, die bepaalde aspecten meer of minder beklemtonen.

1 Het **klassieke liberalisme**, dat een hoogtepunt kende in het midden van de 19de eeuw, benadrukt het egoïstische, rationele individu en de negatieve invulling van vrijheid. De staat wordt beschouwd als een noodzakelijk kwaad. De samenleving komt immers automatisch tot een evenwicht, net als de economische markt. Het klassieke liberalisme legt sterk de nadruk op de positieve effecten van de vrije markt. Volgens Adam Smith was het via de zelfregulerende werking van vraag en aanbod ook voor de armen goed dat de rijken hun zelfbelang nastreefden.

2 Dezelfde ideeën worden ook toegepast op de samenleving, daarbij gebruikmakend van de evolutietheorie van Charles Darwin (1809-1882). Het **sociaal darwinisme** houdt in dat er ook in de samenleving

een natuurlijk selectieproces, een *survival of the fittest* plaatsvindt. Sociale ongelijkheid wordt beschouwd als een goede zaak in het voordeel van de kwaliteit van de samenleving en moet door de overheid zeker niet gereduceerd worden.

3 Het klassieke liberalisme kende een belangrijke revival (vandaar '**neoliberalisme**') in de jaren 1970 en 1980, met politici als Margaret Thatcher (1925-2013) in het Verenigd Koninkrijk en Ronald Reagan (1911-2004) in de Verenigde Staten. Het neoliberalisme heeft nauwe banden met het neoconservatisme of *New Right*.

Modern (sociaal of links) liberalisme

Het moderne liberalisme (soms ook sociale of linkse liberalisme genoemd) ontstond als gevolg van de groeiende sociale ongelijkheid veroorzaakt door het kapitalisme op het einde van de 19de eeuw en de economische depressie van de jaren 1930. Het ongebreidelde kapitalisme leidde tot grote sociale onrechtvaardigheid. Moderne liberalen erkennen hierdoor de noodzaak van een herverdelingsmechanisme in het voordeel van de minst bedeelden. Dat impliceert echter een grotere staat die welvaart voor allen genereert en de economie bijstuurt. Ze accepteren de verzorgingsstaat en zoeken naar manieren om meer sociale gelijkheid te organiseren. John **Rawls** (1921-2002) is in deze stroming een belangrijke politieke filosoof. (zie infra) Het moderne liberalisme legt in tegenstelling tot het klassieke liberalisme sterker de nadruk op een positieve vorm van vrijheid, een uitgebreidere invulling van rechtvaardigheid, tolerantie en diversiteit. In tegenstelling tot het neoliberalisme is het moderne (sociale, linkse) liberalisme een progressieve stroming.

6.3 Conservatisme

Menselijke beperkingen benadrukken

De conservatieve ideologie ontstond eveneens in de 19de eeuw. Het was een reactie tegen de politieke, economische en sociale omwenteling op het einde van de 18de eeuw. Ze heeft een **heel ander mensbeeld** dan het liberalisme omdat ze veelal de menselijke beperkingen benadrukt. Vrijheid leidt voor conservatieven vaak tot normvervaging.

Afkeer van revolutie en behoud van traditie

Een theoretische mijlpaal van de conservatieve ideologie is ongetwijfeld Edmund **Burkes** (1729-1797) *Reflections on the Revolution in France* (1790). Daarin

stelde hij dat de Franse Revolutie een gevaar was voor onze beschaving omdat de oude instellingen en tradities verdwenen en de massa het roer zou overnemen. Het conservatisme onderscheidt zich van het liberalisme, het socialisme en het nationalisme omdat het zich, in tegenstelling tot deze ideologieën, afkeert van hervorming of revolutie, maar het **conserveren** van bestaande tradities bepleit. Daarvoor beroept het zich dikwijls op religieuze argumenten. Behalve traditie, zijn de **centrale ideeën** van het conservatisme: menselijke imperfectie, regulering, scepticisme, de organische samenleving, pragmatisme, hiërarchie, leiderschap en bezit.

Het conservatisme staat volgens sommige auteurs eerder tegenover **revolutionair** dan tegenover progressief. Het is naar eigen zeggen niet-ideologisch en niet-mechanisch maar organisch, het is geen utopie en geen blauwdruk voor een perfecte samenleving die ongeacht tijd en ruimte gerealiseerd zou kunnen worden. Het conservatisme stelt zich tegen de staat en tegen de individualisering en verdedigt intermediaire verbanden, waarden en instituties. Er is vandaag hernieuwde belangstelling voor het conservatisme (zie bv. Spruyt 2003, Baudet & Visser 2012, 2014 en Dehaen 2015).

6.3.1 Basispunten van het conservatisme

Respect voor de (religieuze) traditie

1 Het conservatisme stelt een diep geloof in de **waarde van de traditie**. Gebruiken en instituties die de test van de tijd hebben doorstaan en die van generatie tot generatie overgedragen worden, dienen met respect behandeld en geconserveerd te worden. Omdat ze overleven, hebben ze hun deugdelijkheid bewezen. De wijsheid van het verleden moet voor de komende generaties worden bewaard. Burke keurt de Franse Revolutie af omdat het afschaffen van de traditionele instellingen tot kwaliteitsverlies zou leiden. Sommige conservatieven beargumenteren de noodzaak van behoud tevens om godsdienstige redenen. De organisatie van de samenleving wordt door hen beschouwd als het werk van God. Menselijke ingrepen in de organisatie van de samenleving kunnen dan ook enkel ten slechte zijn. Een ander argument voor respect voor de traditie is dat het tot stabiliteit en zekerheid leidt, wat individuen het gevoel geeft sociaal en historisch ergens toe te behoren, een identiteit te hebben.

Menselijke imperfectie, pragmatisme en regulering

2 Het benadrukken van het behoud van tradities is gerelateerd aan een eerder **pessimistisch mensbeeld**. Conservatieven gaan uit van menselijke imperfectie en beschouwen mensen als afhankelijke wezens die zekerheid en herkenbaarheid zoeken. Sociale orde is dan ook noodzakelijk omdat het houvast en herkenbaarheid biedt. Mensen zijn verder ook intellectueel beperkt. De menselijke rede is niet in staat om de complexiteit van de wereld te vatten. Utopische en abstracte principes (zoals vrijheid of gelijkheid) moeten daarom gewantrouwd worden. Het is verstandiger om zich pragmatisch op te stellen en handelingen te baseren op ervaring en praktische doelen. Vandaar dat conservatisme wel eens ‘regeren met de handrem op’ genoemd wordt. Mensen zijn ook moreel imperfect en egoïstisch. Indien ze hier niet door de wet van weerhouden worden, zijn ze dikwijls gewelddadig en antisociaal. Vandaar de nadruk van de conservatieve ideologie op het belang van hiërarchie en autoriteit. Terwijl de liberalen uitgaan van het zelfbeschikkingsrecht, wijzen conservatieven op het belang van normen die moeten verhinderen dat de maatschappij verzwakt of desintegreert.

Organische samenleving

3 Niet enkel de pessimistische opvatting over de menselijke aard, maar ook de ideeën over de aard van de samenleving verschillen fundamenteel van de liberale ideologie. De samenleving is, aldus de conservatieve ideologie, voor de mens een cruciaal gegeven. De mens is geen individu dat losstaat van andere individuen, maar heeft daarentegen een uitermate sterke behoefte om tot een groep of samenleving te behoren: hij maakt per definitie deel uit van maatschappelijke groepen. Zoals gesteld, verschaft het behoren tot deze groepen een identiteit, veiligheid, geborgenheid en zekerheid. **Iedereen** heeft daarin **zijn plaats**. Vrijheid betekent, in tegenstelling tot de liberale invulling ervan, niet zo veel mogelijk vrij zijn van externe inmenging. Vrijheid wordt bereikt door niet te vervallen in egoïsme en geweld, en door te voldoen aan de plichten die samenhangen met het behoren tot de samenleving. Verder beschouwt de conservatieve ideologie de samenleving **niet** als een **maakbaar** gegeven dat door menselijk ingrepen verbeterd kan worden. De samenleving is daarentegen een historisch gegroeid, organisch geheel. De samenleving wordt gezien als een organisme dat enkel kan functioneren door de samenwerking van

de verschillende onderdelen. Cruciale ‘organen’ van de samenleving zijn de familie (de hoeksteen van de samenleving), het geheel van waarden en normen die voor cohesie zorgen, en de natie als een belangrijke bron van identiteit. De samenleving is, net zoals een levend organisme, niet ontstaan (en functioneert ook niet) door menselijk toedoen, maar door natuurlijke krachten die deels aan het begripsvermogen van de mens ontsnappen. Menselijke ingrepen in dat geheel zijn dan ook af te raden. Conservatieven staan weigerachtig tegenover een dirigistische overheid: de samenleving is fragiel, men mag er slechts behoedzaam veranderingen in aanbrengen.

(Sociale) hiërarchie

4 De samenleving wordt van nature gekenmerkt door **sociale hiërarchie**. Sociale gelijkheid is niet alleen onmogelijk, het is ook niet wenselijk. Net als elk orgaan, heeft elke groep in de samenleving een bepaalde rol en plaats. Bepaalde groepen hebben de kwaliteiten om verantwoordelijkheid te dragen en andere niet. Hiërarchie is dus een natuurlijke zaak. Dat rijken rijk zijn en armen arm, wordt anders dan in de liberale ideologie evenwel niet gezien als meritocratisch, maar als een gegeven. Zonder armen ook geen rijken, elk heeft zijn rol, zoals de onderdelen of organen van een lichaam: sommigen vormen het hoofd, anderen de voeten. Elites zijn onvermijdelijk en nuttig, ze belichamen de tradities en beschermen ze in de toekomst. Statusverschillen zijn verder geen basis voor conflicten, aangezien iedereen met elkaar organisch verbonden is via wederzijdse rechten en plichten; rijken hebben de plicht de armen te steunen.

Autoriteit en leiderschap

5 Net zoals hiërarchie is ook **leiderschap** van nature in de samenleving aanwezig. Met die these zet het conservatisme zich onder meer af tegen de contracttheorie. Macht wordt niet van benedenuit gedelegeerd, maar wordt van bovenaf opgelegd. De mens heeft nood aan leiders die regels bepalen, zo niet dreigt er moreel verval. Bovendien heeft de maatschappij leiderschap nodig om mensen duidelijkheid te verschaffen over wie ze zijn en wat van hen verwacht wordt. De staat dient echter, zoals eerder vermeld, pragmatisch te handelen. Binnen het conservatisme, eveneens een heel diverse ideologie, bestaan evenwel verschillende opvattingen over autoriteit en leiderschap. Het autoritaire conservatisme beschouwt leiderschap als absoluut. Andere conservatieven stellen daarentegen

dat autoriteit en leiderschap begrensd zijn door verantwoordelijkheid en plichten ten aanzien van de onderdanen.

Bezit

6 Bezit wordt als een centrale waarde beschouwd, evenwel niet zozeer om meritocratische redenen zoals in het liberalisme, maar omdat het psychologisch veiligheid en sociaal zekerheid verschaft. Bovendien brengt bezit stabiliteit in de samenleving, omdat het de bezitters aanmoedigt om ook respect te hebben voor het bezit van de anderen. Het genereren van bezit is ten slotte een manier van zelfrealisatie. Niettemin kan de samenleving grenzen stellen aan het verwerven van bezit. Conservatieven zijn in principe geen voorstander van het *laissez-faire*-principe. Wanneer het in het voordeel van de samenleving is, heeft de overheid de plicht om in de economie in te grijpen. Bezit wordt verder beschouwd als onderdeel van de te respecteren traditie. Men dient **respect** te hebben **voor het bezit** omdat het van de vorige generaties verkregen is. Er is de plicht om het weer aan de volgende generaties door te geven.

Verskillende verschijningsvormen

Ook het conservatisme heeft heel wat verschillende verschijningsvormen, die onderling verschillen door de accenten die ze binnen het ‘basisprogramma’ leggen. De conservatieve ideologie is vooral een West-Europese en Noord-Amerikaanse aangelegenheid (*Conservatives* in het Verenigd Koninkrijk en de *Republicans* in de VS). In België kennen we, net als in een groot aantal West-Europese landen, de **christendemocratische ideologie**, die volgens sommigen als een onderdeel van de conservatieve ideologie beschouwd kan worden. Om die reden staan we hieronder wat langer stil bij de christendemocratische ideologie. In Vlaanderen wordt die ideologie uitgedragen door de **CD&V**.

Autoritair conservatisme

Een eerste verschijningsvorm is het **autoritaire conservatisme**. Deze variant legt sterk de nadruk op autoritair leiderschap. Een belangrijke politieke theoreticus van deze stroming is de 18de-eeuwse Fransman Joseph **de Maistre** (1753-1821), die in tegenstelling tot Burke na de Franse Revolutie de terugkeer naar de erfelijke monarchie wenste. In de 19de eeuw treffen we het autoritaire conservatisme onder meer aan in landen zoals het Rusland onder tsaar Nicolaas I (1796-1855), het Duitsland onder Bismarck (1815-1898) en in heel wat katholieke landen zoals Italië. Dat het

autoritaire conservatisme grote moeite had om zich met de liberale democratische principes te verzoenen, wordt bewezen door het feit dat conservatieve elites in Duitsland en Italië betrokken waren in het aan de macht komen van Hitler (1889-1945) en Mussolini (1883-1945). In Frankrijk, daarentegen, zag president Napoleon (1808-1873) – die zich na een staatsgreep (1851) Napoleon III, keizer van Frankrijk liet noemen – de invoering van het universeel stemrecht (1848) als een opportuniteit om het volk voor zijn autoritair-conservatieve programma te winnen.

6.3.2 Christendemocratie: het personalisme

Pragmatisch of paternalistisch conservatisme

Een andere stroming binnen het conservatisme gaat terug op de these van Burke, namelijk dat verandering in sommige gevallen natuurlijk en onvermijdelijk is. In het licht daarvan dient de overheid een pragmatisch beleid te ontwikkelen om de centrale waarden van het conservatisme veilig te stellen: veranderen om te conserveren dus. Deze stroming noemt men wel eens het **pragmatisch of paternalistisch conservatisme**. De overheid handelt hier als een patriarch die weet wat voor zijn familie het beste is. Vaak wordt hier verwezen naar het werk van de Britse conservatief Benjamin **Disraeli** (1804-1881), auteur en o.a. premier van het Verenigd Koninkrijk, die vormgaf aan de moderne Conservative Party. Organicisme en plicht zijn centrale waarden. Plicht als de prijs van het privilege: wie macht en bezit heeft, draagt een verantwoordelijkheid in het belang van de sociale cohesie en eenheid van de samenleving, voor wie het minder goed heeft (Heywood 2013:34). Een treffend voorbeeld van een dergelijk pragmatisch, patriarchaal conservatisme zijn de sociale hervormingen die als gevolg van de revoluties van 1830 en 1848 werden doorgevoerd. Die hadden in eerste instantie als doel de bestaande hiërarchie te vrijwaren van opstanden door de onderdrukte werkende klasse.

Sociale leer van de kerk

In de literatuur werd de **christendemocratie** wel eens als een vorm van patriarchaal conservatisme voorgesteld. Dat is voor de hedendaagse christendemocratie, zeker in België, evenwel **niet langer** een accurate typering. Deze ideologie komt minder voor dan bv. het socialisme of liberalisme. Het ontstaan van de christendemocratie wordt gelegd bij de Encycliek **Rerum Novarum** (1891) van paus Leo XIII (1810-1903).

Die bevat een sociale leer van de kerk. Ze maakt een analyse van de industrialisering en formuleert er een niet-socialistische antwoord op. De christendemocratie benadrukte conservatieve waarden zoals religie, de organische opbouw van de samenleving, het pragmatisme en de kleine staat. Niettemin legt ze ook een aantal eigen accenten, met het personalisme, het anti-etatisme en subsidiariteit. Vooral het personalisme maakt vandaag nog de hedendaagse filosofisch-ideologische onderbouw van de christendemocratie uit.

Kernconcepten van de christendemocratie

Christelijke waarden en normen

1 De christendemocratie vinden we niet overal in partijvorm terug. Christendemocratische partijen zijn relevant in Vlaanderen (**CD&V**, in Franstalig België werd de **psc**, de *Parti Social Chrétien*, in 2002 het **cdh**, *Centre Démocrate Humaniste*), Nederland (CDA) of Duitsland (CDU), maar in veel andere landen (bv. de Angelsaksische wereld) komen ze niet voor. De christendemocratie verdedigt de christelijke waarden en normen (voor sommigen gebaseerd op het evangelie, zoals naastenliefde of rentmeesterschap) tegen een doorgedreven rationalistisch, secularistisch denken. In tegenstelling tot het eerder vermelde religieus conservatisme beschouwen ze de samenleving niet als een goddelijke creatie. Wel eisen ze een plaats op voor het christendom als een van de waardesystemen binnen de samenleving. Verder beschouwen ze het christendom als een inspiratiebron voor politieke inzichten en waarden zoals solidariteit en verbondenheid.

Personalisme

2 In vergelijking met het conservatisme wordt de mens in de christendemocratie centraler gesteld. Volgens het **personalisme** is de menselijke persoon het hoogste goed, niet de partij, een ideologie of de staat. De persoon is de hoogste vorm van 'zijn'; alleen de persoon heeft een vrije wil en heeft waarde. Het personalisme ontstond in de jaren 1930 en benadrukt sterk de gemeenschapszin als een antwoord op de algemene malaise ten gevolge van de economische crisis. Centrale theoretici van het personalisme zijn o.a. de Fransen Jacques **Maritain** (1882-1973) en Emmanuel **Mounier** (1905-1950). Het personalisme zet zich af tegen materialisme, rationalisme, ongebreideld kapitalisme en liberalisme, omdat die de mens te veel beschouwen als een economisch instrument (anti-economisme). De economie moet, aldus het personalisme,

opnieuw ten dienste gesteld worden van de gemeenschap via een sociaal gecorrigeerde markteconomie, zoals ook de staat ten dienste van de mens moet staan (anti-etatisme). De staat moet enkel de noodzakelijke randvoorwaarden scheppen waarbinnen individuen zich via de gemeenschap, in eigen kring kunnen ontwikkelen. Het personalisme zet zich ook af tegen het collectivisme en communisme, omdat het gericht is op conflict, atheïstisch is. Het personalisme is **pragmatisch** en gericht op consensus, compromis, sociale harmonie en tegen klassenstrijd. Het personalisme pleit voor het opnieuw centraal stellen van de mens, waarbij er ook oog moet zijn voor niet-materiële waarden en spiritualiteit. De mens moet via het christelijke geloof als het ware opnieuw gehumaniseerd worden. De mens is in gemeenschap verbonden in het gezin, de kerk of de buurt. Dit zijn belangrijke groepen die veel verantwoordelijkheid dragen. Pas als die niet volstaan, moet het staatsgezag optreden. De christendemocratie wijst ook op de verantwoordelijkheid van de mens: mensen moeten zich in een organische samenleving inzetten voor anderen, voor de gemeenschap.

Anti-etatisme & subsidiariteit

3 Vanuit een sterke nadruk op het belang van maatschappelijke entiteiten waarbinnen de persoon tot volledige ontwikkeling kan komen, zoals de familie, vrienden en kennissen, collega's en de lokale gemeenschap, benadrukt de christendemocratie anti-etatisme en **subsidiariteit**. De staat dient zich terug te trekken uit de samenleving en erop toe te zien dat ze nooit de plaats inneemt van de 'natuurlijke gemeenschappen' (zoals de familie en middenveldorganisaties). Daarnaast dient de staatsmacht over verschillende niveaus verspreid te worden en zo dicht mogelijk bij de persoon uitgeoefend te worden. Daar dient ze de voorwaarden te scheppen voor een optimaal functioneren van de natuurlijke gemeenschappen. Dat is het principe van de subsidiariteit: de staat kan enkel 'aanvullend' optreden, wanneer er beslissingen moeten worden genomen die de natuurlijke gemeenschappen overstijgen. Ook de vrije markt moet op subsidiaire wijze bijgestuurd worden. Het is de taak van de staat om de voorwaarden te scheppen opdat de betrokken partijen zelf tot regulering kunnen komen.

De christendemocratie is dan ook een voorstander van **klassensamenwerking en neocorporatisme** als een pragmatische manier om tot consensus te komen inzake economische conflicten. Deze stroming baseert zich op de markt (ondernemerschap, competitiviteit),

maar heeft een sterke sociale component, omdat de welvaart de hele gemeenschap ten goede moet komen (sociale harmonie). In die gemeenschap zijn bedrijven, vakbonden, het middenveld enz. allemaal 'sociale partners'. Deze vorm van modern conservatisme wordt soms ook het **compassionate conservatism** genoemd.

Communautarisme

Een heropleving van deze invulling van het conservatisme stellen we ook vast in de opkomst van het communautarisme, dat het belang van normen en waarden en sociale cohesie erkent. Samenlevingen functioneren niet wanneer enkel de individuele rechten en vrijheden worden benadrukt, aldus het communautarisme. Haaks op het patriarchale conservatisme, maar nog binnen het conservatieve kader, staan die vormen van conservatisme die nauw aanleunen bij het liberalisme. Het **libertair conservatisme** omarmt de idee van de vrije markt als een natuurlijk en noodzakelijk gegeven, en als een uiting van het streven naar welvaart eigen aan de menselijke natuur. In andere aspecten van het maatschappelijk leven is het libertair conservatisme minder voor individuele vrijheid. Een soortgelijk huwelijk van conservatisme en economisch liberalisme vinden we terug bij **het neoconservatieve New Right**. Deze stroming treffen we aan in de Verenigde Staten (onder Reagan) en het Verenigd Koninkrijk (onder Thatcher). Het was een reactie op de economische crisis van de jaren 1970, gekenmerkt door hoge werkloosheid. *New Right* zet zich af tegen de grote, sterk regulerende welvaartsstaat die een grote fiscale druk op de samenleving legt en de economie afremt. Het verzoent een verregaande verdediging van het vrijemarktprincipe met conservatieve waarden als orde, autoriteit en discipline. De economische crisis en de maatschappelijke malaise in het algemeen werden immers ook toegeschreven aan permissiviteit op moreel vlak en aan de afhankelijkheid van staatsuitkeringen.

Hedendaags conservatisme

In Vlaanderen stelt de **N-VA** zich soms (onder andere) als een conservatieve partij op. Een tijd lang werd Theodore **Dalrymple** – pseudoniem van Anthony Daniels, een Brits dokter en psychiater – er als een belangrijke inspiratiebron van hun hedendaags conservatisme gezien. Enkele van zijn bestsellers, zoals *Leven aan de onderkant* (2004) en *Drugs, de mythes en de leugens* (2006) werden in het Nederlands vertaald.

Zijn bekendheid in Vlaanderen dankt Dalrymple aan het feit dat binnen de N-VA sommigen naar hem verwezen als een inspiratiebron voor hun ‘conservatisme’. Hedendaagse leidende auteurs die aan het conservatisme gestalte geven, zijn Noël **O’Sullivan** (*Conservatism*, 1976), Roger **Scruton** (*The Meaning of Conservatism*, 1980) en Michael **Oakeshott** (*Rationalism in Politics and other Essays*, 1962). Conservatieve auteurs die in hun theorie een ruime plaats bieden aan economisch liberalisme, de vrije markt en pleiten voor een beperkte rol voor de overheid, zijn onder meer Milton **Friedman** (*Capitalism and Freedom*, 1962) en James **Buchanan** (*Liberty, Market and State*, 1985).

6.4 Socialisme

Sociaaldemocratie/socialisme vs. communisme (marxisme)

Zoals het liberalisme en het conservatisme ontstond ook de socialistische ideologie in de 19de eeuw. Het socialisme ontwikkelde zich uit het marxisme, maar de twee hebben andere methoden en doelen; al duurde het bij sommige socialistische partijen lang voordat ze de marxistische idealen verlieten. Bij de Duitse sociaaldemocraten gebeurde dat pas in 1959, in hun **Bad Godesberg-programma**, waarin ze de kapitalistische samenleving accepteerden. Vandaar het onderscheid tussen sociaaldemocratie of socialisme enerzijds, en communisme, dat de kapitalistische samenleving niet accepteert, anderzijds. Soms wordt de naam ‘socialisme’ als koepelnaam voor de verschillende, gematigde en radicale, benaderingen gebruikt. Het marxisme gelooft dat de kapitalistische samenleving onvermijdelijk zal verdwijnen en wil niet via geleidelijke verandering binnen het kapitalistische systeem hervormingen doorvoeren, maar wel het systeem bruusk tot een einde brengen. Hoewel ook moderne communisten bereid zijn om de geleidelijke weg van de instellingen te volgen. De sociaaldemocratie, daarentegen, denkt, zoals duidelijk geformuleerd door Eduard **Bernstein** (1850-1932), dat ook in een kapitalistisch bestel de omstandigheden geleidelijk aan verbeterd kunnen worden. Het systeem moest daarom niet omvergoorpen worden, maar via deelname moesten geleidelijke verbeteringen ingevoerd worden. Dat kan door samenwerking met burgerlijke partijen in de regering, zoals Jean **Jaurès** (1859-1914) reeds stelde.

Intrinsiek verbonden met industriële revolutie (& antikolonialisme)

Het ontstaan van het socialistische ideeëngoed is intrinsiek verbonden met de **industriële revolutie** in Europa en vooral met de sociale gevolgen ervan voor de groeiende groep arbeiders die in grote armoede leefde. In de 20ste eeuw vond het socialisme evenwel ook grond in Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse landen. Daar entte de socialistische ideologie zich veelal op het antikolonialisme. Net zoals het liberalisme en het conservatisme heeft het socialisme vele gezichten. Voordat we een aantal stromingen binnen de socialistische ideologie behandelen, geven we toelichting bij de centrale socialistische thesen, visies en theorieën, die zich rond de volgende concepten centrereren: de gemeenschap, samenwerking, gelijkheid, klasse en gemeenschappelijk bezit. De partij die zich in Vlaanderen op het socialisme inspireert, is de sp.a.

‘Saint-simonisme’

Etymologisch is de overkoepelende term ‘socialisme’ afkomstig van het Latijnse **sociare**, dat kan worden vertaald als ‘vergezellen’ of ‘verbinden’. De term werd voor het eerst bedacht door de Franse priester Emmanuel-Joseph **Sieyès** (1748-1836), die in zijn *Traité du Socialisme* (1780) het woord ‘socialisme’ lanceerde in de betekenis van ‘maatschappijwetenschap’. Bij het gebruik van het woord ‘socialisme’ schommelde de betekenis lange tijd heen en weer tussen sociaalwetenschappelijk, sociaal gezind en het uiten van socialistische eisen. Het accent wisselde met de politieke gezindheid van de auteurs. In de derde betekenis zou de term voor het eerst uitdrukkelijk gebruikt zijn door Pierre **Leroux** (1797-1871). Dat soort van socialisme is ontstaan uit de overtuiging dat de combinatie van opkomende industrialisering, concurrentie en een ongebreidelde concentratie van rijkdommen in steeds minder handen, noodzakelijk moest leiden tot crises, uitbuiting en een toenemende armoede van steeds meer mensen. Het omvatte tevens de overtuiging dat dit systeem vervangen moest worden door een ander, waarbij de productie en de ruil van goederen zou gebeuren op een wijze die overeenstemt met de gelijkwaardigheid van mensen. Veel van deze eerste ‘socialistische’ auteurs baseerden zich op het werk van Claude Henri de Rouvroy (1760-1825), graaf van **Saint-Simon**, en vandaar de term ‘saint-simonisme’. Saint-Simon was een zogenaamd utopisch socialist, die ook Marx en Engels inspireerde.

Kernconcepten van het socialisme

Gemeenschap en samenwerking

1 Mensen zijn, aldus het socialisme, in essentie **sociale wezens** en van de **gemeenschap** gaat een grote kracht uit. In scherp contrast met het liberalisme, dat mensen als individuen beschouwt die hun eigenbelang nastreven, huldigt het socialisme een collectieve visie op de mensheid. Mensen hebben de capaciteit tot gemeenschappelijke actie en zijn in staat gemeenschappelijke doelen na te streven door samen te werken. In het socialisme zijn mensen '**kameraden**', wat hun **verbondenheid** met anderen aangeeft. De persoon is 'sociaal', hij wordt gevormd door de sociale omgeving. Het nastreven van eigenbelang is het gevolg van het kapitalisme; het socialiseert mensen als materialisten en egoïsten. Dat geloof in de **maakbaarheid** van de mens is ook een voedingsbodem voor utopische visies over een betere wereld waarin de gemeenschap centraal staat. Het socialisme pleit voor **samenwerking**, omdat die moreel en economisch superieur is. Samenwerking genereert gevoelens van collectiviteit, van solidariteit en betrokkenheid, wat een stimulans betekent om hard te werken voor het gemeenschappelijke doel. Het nastreven van economische groei, bijvoorbeeld, kan ontstaan uit de wens om meer welzijn voor de medemens te genereren. Persoonlijke vooruitgang is mogelijk dankzij eigen inspanning, maar ook dankzij de gemeenschap.

Gelijkheid

2 De kernwaarde van het socialisme is evenwel **gelijkheid**. De socialistische invulling van gelijkheid onderscheidt haar van de liberale en de conservatieve ideologie. Voor het socialisme is gelijkheid zoveel mogelijk een sociale of reële gelijkheid in uitkomst (in tegenstelling tot een formele gelijkheid of gelijkheid als uitgangspunt) én een belangrijk doel (in plaats van onwenselijk). Gelijkheid is een kwestie van **rechtvaardigheid**. Ongelijkheid wordt immers niet gezien als een natuurlijk gevolg van ongelijke capaciteiten, maar in eerste instantie als het resultaat van de structuur van de economie en de samenleving, en is bijgevolg niet verdedigbaar. Sociale gelijkheid is nodig om **vrijheid** te bereiken. Bij ongelijkheid kan niet iedereen echt vrij zijn. Sociale gelijkheid komt neer op het tegemoetkomen aan de behoeften van mensen. Het voldoen van deze behoeften is een voorwaarde voor zelfrealisatie en ontplooiing en dus ook voor vrijheid. In tegenstelling tot het liberalisme is

het socialisme van oordeel dat rijkdom niet volgens verdienste, maar ook volgens behoefte (her)verdeeld moet worden. Vandaar dat gelijkheid ook **herverdeling** impliceert. De mate waarin sociale gelijkheid en herverdeling gerealiseerd dient te worden, is evenwel een bron van onenigheid onder socialistische stromingen. Marxisten wensen volledige sociale gelijkheid (egalitarisme), terwijl sociaaldemocraten meer sociale gelijkheid nastreven via herverdeling van welvaart met het oog op het bannen van armoede en het voorzien van niveaus van sociale zekerheid.

Klasse

3 Socialisme wordt sterk geassocieerd met de **werkende klasse** en is volgens de traditionele leer een instrument om de belangen van de arbeiders te behartigen en hen te emanciperen. Een klasse is een groep die eenzelfde socio-economische positie in de samenleving bekleedt. De klassenpositie wordt bepaald door de plaats die men in het arbeidsproces inneemt, al zijn veel andere kenmerken (bv. culturele) eraan verbonden. Door die gemeenschappelijkheid houden leden van eenzelfde klasse er grotendeels dezelfde ideeën op na, hebben ze dezelfde belangen en zijn ze geneigd om collectief te handelen. Niet individuen, maar klassen zijn dus de actoren. Inzicht in historische, sociale en politieke evoluties verkrijgt men bijgevolg enkel via een klassenanalyse. Zo is de verklaring van sociale opstanden, bijvoorbeeld, de reactie van de onderdrukte klasse tegen de onderdrukkende klasse. Niettemin is het bestaan van klassen niet noodzakelijk en, sterker nog, niet wenselijk. Het ultieme doel van het traditionele, radicale socialisme is te komen tot een **klasseloze samenleving**. Naargelang de socialistische stroming wordt klasse anders ingevuld en leeft er een andere visie op de kloof tussen de klassen. Marxisten bepalen klassen aan de hand van de relatie tot de productiemiddelen en onderscheiden arbeiders en bourgeoisie. **Conflict** in de vorm van een proletarische revolutie is onvermijdelijk. Sociaaldemocraten, daarentegen, onderscheiden klassen op basis van inkomen en status in de samenleving, zoals handarbeiders en de middenklasse, waardoor er meerdere klassen zijn. Door toedoen van het socialisme kan de kloof tussen klassen gedicht worden. De relevantie van klasse als analytisch instrument – én bijgevolg van het socialisme als vehikel om de belangen van de laagopgeleide arbeidersklasse te behartigen –, werd in sterke mate aangetast door het inkrimpen van die klasse in de naoorlogse periode en de groei van de **middenklasse**.

Het accent verschoof dan ook naar de emancipatie van andere groepen, zoals vrouwen, armen en minderheden, naar milieu, vrede en de derdewereldproblematiek. Vandaag gaat het niet meer om de emancipatie van klassen, maar om gelijke kansen voor alle mensen, ongeacht hun afkomst of kenmerken.

Gemeenschappelijk bezit

4 Privébezit wordt door het socialisme, in tegenstelling tot het liberalisme en het conservatisme, traditioneel als een negatieve kracht beschouwd, meer bepaald als een bron van ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Welvaart wordt door de **gemeenschap** geproduceerd en komt dan ook de gemeenschap toe, niet het individu. Individueel bezit genereert ook materialistisch en egoïstisch gedrag, verdeeldheid en conflict. Om die redenen moet het bezit (minstens deels) collectief zijn en aangewend worden in het voordeel van de gemeenschap. Er bestaan uiteenlopende visies over hoe en in welke mate het bezit collectief gemaakt moet worden (collectiveren): via nationalisering (waardoor privé-eigendom vervangen wordt door staats-eigendom) of via een gemengde economie (waarin de staat slechts een aantal voor de samenleving cruciale publieke goederen zelf aanbiedt). Net als klasse is collectief bezit vandaag een minder belangrijk socialistisch strijdpunt. Hervreiding en **solidariteit** worden bepleit binnen het kader van de **vrije markt** en het **privébezit**.

Diverse verschijningsvormen

Revolutionair socialisme

Het revolutionaire socialisme (o.a. marxisme, communisme, leninisme, stalinisme) wil het kapitalistische systeem via revolutie omverwerpen. Het reformatorische socialisme daarentegen, bewandelt de weg van de parlementaire democratie om de kapitalistische samenleving in socialistische richting bij te sturen. Het revolutionaire socialisme acht een **gewelddadige proletarische revolutie** onvermijdelijk om tot een klasse- en staatloze socialistische samenleving te komen. Het prototype van de proletarische revolutie was de Bolsjewistische Revolutie in Rusland in 1917. Die kende navolging, bijvoorbeeld in de Chinese Revolutie in 1949, de Cubaanse Revolutie in 1959 en de machts-greep van de Rode Khmer in Cambodja in 1975. Van dergelijke revoluties is vandaag echter geen sprake meer. Het verdwijnen van deze revolutionair socialistische regimes en de val van de Muur betekenden het einde van het orthodoxe communisme. Ook de resterende

communistiche regimes (bv. China, Cuba) introduceerden in toenemende mate een marktgerichte economie.

Reformatorisch socialisme (of sociaaldemocratie)

Het reformatorische socialisme (of de sociaaldemocratie) deed afstand van de gewelddadige revolutie en **integreerde zich**, via het stemrecht, in het politieke systeem. De staat werd daardoor niet langer een kapitalistisch verlengstuk. De welvaartsstaat veranderde de inzet van de socialistische strijd, die de staat niet langer moest omverwerpen. De ontsporingen van het kapitalisme, zoals structurele ongelijkheid en armoede, werden met succes via een **gemengde economie** en **hervreiding** bijgestuurd. De doelstellingen werden bijgesteld: het gaat niet langer om collectiviseren of klassenstrijd, om egalitarisme of kritiek op privébezit, maar om meer sociale rechtvaardigheid en hervreiding. Het socialisme zou zo succesvol zijn geweest dat de rol ervan volgens sommigen is uitgespeeld. Via het **ethische socialisme**, dat de nadruk legt op principes als verbondenheid, liefde en medeleven, zou deze stroming nog wat moreel belang hebben, maar de materiële strijd is volgens critici grotendeels gestreden.

De 'derde weg'-visie

De sociaaldemocratie kreeg in de jaren 1970-1980 met een crisis te kampen door de economische recessie, de inkrimping van de arbeidersklasse, de onmacht van het economische beleid, de zware financiële druk die de welvaartsstaat op de gemeenschap en de overheidsbegroting legde, en de economische globalisering die bijsturing bemoeilijkte. Als reactie hierop ontstond de 'derde weg', een alternatief dat zich situeert tussen het neoliberalisme en de traditionele sociaaldemocratie. Anthony **Giddens** (1998, 2000) is een belangrijke theoreticus van de 'derde weg'. De 'derde weg'-visie plaatst de markt boven de staat en steunt het ondernemerschap en de competitieve markt. De staat dient de markt te ondersteunen door te voorzien in de nodige infrastructuur en opleiding. Daarnaast wordt echter de nadruk gelegd op de gemeenschap en op verantwoordelijkheid. Het sluit aan bij het communautarisme, dat de rol van normen en waarden voor het goed functioneren van een samenleving benadrukt: rechten en plichten moeten in evenwicht zijn. Het is verder ook meer consensusgericht dan het socialisme. Sociale inclusie, onder meer via de activering van de welvaartsstaat, komt in de plaats van een sociale gelijkheid die op een passieve manier gerealiseerd wordt.

6.5 Nationalisme

Ontstaan: het Congres van Wenen (1815)

Etymologisch stamt nationalisme af van het Latijnse **natio** (*nasci, natum*: geboren worden), wat staat voor een groep mensen die door geboorte met elkaar verbonden zijn. In de 19de eeuw groeide het nationalisme uit tot een succesvolle ideologie. Het Europees nationalisme ontstond volgens nogal wat auteurs n.a.v. het Congres van Wenen (1815). Het was een ingrediënt van de revoluties van 1848 die Europa in hun greep hadden. De 19de eeuw was de eeuw van natievorming, met bijvoorbeeld het ontstaan van België (1830), Italië (1870) en Duitsland (1871).

Gelieerd aan liberale en progressieve bewegingen

Nationalisme was dus vaak gelieerd aan liberale en progressieve bewegingen. Liberale principes zoals vrijheid en rechten werden toegepast op de natie, in de vorm van het verwerpen van buitenlandse dominantie en inmenging en het recht tot zelfbepaling in de vorm van zelfbestuur. Zodra de natievorming was voltooid, zag het conservatisme in het nationalisme een nuttig instrument voor het bewaren van de sociale eenheid, de publieke orde en het versterken van het identiteitsgevoel, en als een manier om de revolterende arbeidersklasse te neutraliseren door ze op te nemen in een unitaire natie. Nationalisme vertoonde historisch ook expansionistische trekken. Het verheerlijken van de eigen natie mondde soms uit in een superioriteitsgevoel, dat onder meer het kolonialisme en een door Duitsland gedomineerde Europa legitimeerde. Maar ook de omgekeerde beweging deed zich voor. Het antikoloniale nationalisme, bijvoorbeeld, keerde zich tegen de koloniserende natie, die verworpen werd op basis van claims als vrijheid en zelfbeschikking. Het nationalisme heeft, zoals alle andere ideologieën, **verschillende gezichten**. Zo is er een linkse en een rechtse variant, is er sprake van volks- en van staatsnationalisme enz.

Kernconcepten van het nationalisme

Erkenning van en autonomie voor de 'natie'

1 Het nationalisme streeft naar erkenning van en **autonomie voor de 'natie'**, die recht heeft op haar eigen politieke eenheid. De natie is moeilijk te definiëren. Jonathan Gottfried **Herder** (1744-1803) had het over de **Volksgeist**, een ongrijpbaar en moeilijk

te beschrijven geheel van tradities, attitudes, ideeën enz. eigen aan een specifiek volk, zoals die in de eigen cultuur tot uiting komt. Nationalisten gebruiken verschillende **criteria** om ze te omschrijven, zoals taal, godsdienst, geschiedenis en traditie, het delen van bepaalde waarden, het samenleven op een bepaald territorium of het behoren tot eenzelfde ras. Dergelijke **'objectieve criteria'** volstaan evenwel zelden. Het is bijvoorbeeld niet omdat groepen eenzelfde taal spreken, dat ze een natie vormen. Evenmin is het zo dat mensen die over verschillende territoria verspreid zijn, geen natie kunnen vormen. Denken we bijvoorbeeld aan Ierland, dat via de taal wel verbonden is met de Engelsen, maar verdeeld is door religie, of aan de Koerden, die over een aantal landen verspreid zijn. De natie is voor velen dan in eerste instantie een psychologische entiteit, een groep mensen die zichzelf beschouwen als een geheel, als een natie. In tegenstelling tot natievorming op basis van objectieve criteria, is natie in deze versie als een **psychologisch geheel** open en inclusief, met ruimte voor evolutie en multiculturaliteit, verschillende godsdiensten, talen en rassen. Het is vooral deze vorm van nationalisme die door het liberalisme en het socialisme omarmd wordt. Conservatieven en fascistten, daarentegen, kiezen vaker voor het nationalisme op basis van objectieve criteria, waardoor het een exclusief karakter krijgt dat een scherpe, soms onveranderlijke scheidslijn trekt tussen 'wij' en een veelal bedreigend 'zij'. Volgens sommigen, zelfs nationalisten, is nationalisme geen 'volwaardige' ideologie omdat het onvoldoende zegt over de specifieke maatschappijkeuzes die binnen het politieke beheer van de natie gemaakt moeten worden.

De natie als organische (of ingebeelde?) gemeenschap

2 Net zoals het conservatisme beschouwt ook het nationalisme de natie als **een natuurlijk gegeven**. Volgens veel nationalisten is een natie een **organische gemeenschap** die spontaan tot stand komt. Al kan het later nodig zijn om, indien de natie bedreigd wordt, die via acties (bv. de bescherming van taal, eigen cultuur) verder te vormen en in stand te houden. Nationalisten stellen de nationale indeling doorgaans boven andere soorten groepsvorming, bijvoorbeeld op basis van klasse, geslacht of religie. Het heeft een sterk collectief karakter; interne verschillen worden overdekt door een affectief **gevoel van samenhorigheid**, de strijd tegen buitenstaanders vraagt om onderlinge frontvorming. Dat collectieve gevoel is volgens

Benedict **Anderson** (1936-2015) artificeel (1991). Naties zijn voor hem niet organisch gegroeid, ze worden bewust gevormd, het zijn **imagined communities**, via onderwijs, de media en politieke socialisatie tot stand gebrachte constructies. Volkeren zijn volgens hem vaak op basis van toevallige, historische gebeurtenissen gevormd. Ook de marxistische historicus Eric **Hobsbawm** (1917-2012) stelt dat naties creaties zijn op basis van **invented traditions**: een uitgevonden gemeenschappelijke geschiedenis, gebruiken en gewoonten. De staat creëert de natie, niet omgekeerd: het doel van het nationalisme is voor Hobsbawm dan ook de staat legitimiteit te verschaffen, evenals de heersende klasse die in naam van de natie sociale revolutie wil onderdrukken. Dat klinkt heel anders dan bij Johann Gottfried **Herder** (1744-1803), een van de eerste auteurs over nationalisme, die zoals hierboven gesteld verwees naar de *Volksgeist*, een ongrijpbaar geheel van tradities, ideeën, attitudes die specifiek zouden zijn voor een volk en waarin cultuur een heel belangrijke rol speelt.

Drijfveer: soevereiniteit en loyaliteit

3 Het doel van veel nationalistes is **natie en staat** zoveel mogelijk te laten samenvallen en te komen tot de natiestaat. Dat maakt dat het nationalisme een politieke ideologie (nationaal-isme) is. De achterliggende drijfveer is **soevereiniteit of zelfbestuur**. Het nationalisme is ook gericht op het verschaffen van een collectieve identiteit. Het geeft aan mensen een geschiedenis en het gevoel tot een groep te behoren. Het voert een identiteitspolitiek gericht op het ontwikkelen van **patriottisme of vaderlandsliefde**. Dat loyaliteitsgevoel is een essentieel onderdeel van het nationalisme omdat het de natiestaat onderbouwt. Het nationalisme probeert aan te geven wat de natie uniek maakt.

Diverse vormen

Heywood (2013:1151-23) onderscheidt verschillende vormen van nationalisme. Zoals hij terecht opmerkt, is er veel controverse over deze stroming. Ze komt in **allerlei vormen en gedaanten**: progressief, bevrijdend en reactionair, verdrukkend, inclusief en exclusief, links en rechts... en combinaties van al deze posities. "Indeed, nationalism shows every sign of a suffering from the political equivalent of multiple-personality syndrome" (Heywood 2013:115). Dat heeft veel te maken met de discussie over wat een natie is en over welke criteria in de omschrijving van de natie beslissend zijn. Bovendien zijn de omstandigheden

waarin het tot stand komt, belangrijk (bv. bevrijdingsbeweging tegen een bezetter of afscheiding van een armer landsdeel) en ook de politieke waarden van wie het nationalisme aanhangt zijn bepalend voor de invulling ervan: "in this sense, nationalism is a **cross-cutting ideology**" (Heywood 2013:115). Zoals gesteld, is nationalisme volgens sommigen geen volwaardige ideologie, precies omdat het ook met andere waarden (van andere ideologieën) ingevuld moet worden om de maatschappelijke keuzes te kunnen maken die buiten de loutere kwestie van het zelfbeschikkingsrecht van de natie vallen. Heywood onderscheidt vier vormen van nationalisme: liberaal, conservatief, expansionistisch en antikoloniaal. In het eerste staat nationale zelfbeschikking voorop, met respect voor waarden zoals universalisme en mensenrechten. In conservatief nationalisme gaat het meer om sociale cohesie en publieke orde. Deze vorm ontstaat vaak binnen gevestigde staten waar de natie onder druk of bedreigd wordt gezien.

N-VA en Vlaams Belang

De partijen die zich in Vlaanderen op het nationalisme beroepen, zijn de N-VA en het Vlaams Belang. Beide streven naar Vlaamse onafhankelijkheid, maar verschillen in de manier waarop en de intensiteit waarmee ze dat bepleiten. De **N-VA** profileert zich ook niet enkel als nationalistische partij, ze appelleert ook aan het conservatisme.

6.6 Ecologisme

Nieuwe breuklijn tussen materialisme en postmaterialisme

Ecologisme ontstond aan het begin van de 20ste eeuw als de studie van de relatie tussen levende organismen en hun omgeving. In de jaren 1960 groeide het echter uit tot een volwaardige politieke ideologie, als gevolg van een waardeverschuiving in de samenleving zoals die door Ronald Inglehart werd beschreven (zie hoofdstuk 6). Het ecologisme bracht een fundamenteel nieuwe visie op de relatie tussen mens en natuur. Het onderscheidt zich van de klassieke ideologieën omdat het de natuur niet reduceert tot een hulpbron voor de menselijke (economische) ontwikkeling. Het uitgangspunt van het ecologisme is de **visie op de natuur** als een complex geheel van onderlinge relaties tussen levende organismen (waaronder de mens) en hun natuurlijke omgeving. Het zet zich af tegen het eenzijdig benadrukken van economische groei en wijst op

de ecologische, maar ook sociale gevolgen ervan. Het ecologisme is een reactie tegen de steeds verdergaande industrialisering, urbanisering en het nastreven van economische groei, die het **evenwicht tussen mens en natuur** bedreigen. Het is ook een onderdeel van de nieuwe breuklijn tussen het materialisme en het postmaterialisme. Ecologisme situeert zich samen met de vrouwen-, vredes- en derdewereldbewegingen aan de postmaterialistische zijde van die breuklijn.

Lichtgroen (antropocentrisch) vs. donkergroen (ecocentrisch)

Binnen het ecologisme is een onderscheid te maken tussen een lichtgroene en een donkergroene variant. Het lichtgroene (**antropocentristische**) ecologisme geeft de mens nog steeds een centrale plaats in het ecologische project: het evenwicht tussen mens en natuur moet (en kan) worden hersteld om het overleven van de menselijke soort te vrijwaren. Daarom kan kernenergie niet, in het kader van de duurzame ontwikkeling: mensen hebben recht op economische ontwikkeling, om in behoeften te voorzien, maar zodanig dat de mogelijkheden van toekomstige generaties hierdoor niet gehinderd worden. Het donkergroene (**ecocentrische** of *deep*) ecologisme, daarentegen, verwerpt het idee dat de mens een centrale plaats inneemt. De natuur is waardevol op zichzelf. De mens is een levend wezen zoals de andere en moet zich evenzeer inzetten voor het in standhouden van de natuur, niet omgekeerd. De biodiversiteit moet worden beschermd, zelfs al gaat dat in tegen de belangen van de mens. Ondanks deze verschillende benaderingen, wordt het ecologisme gekenmerkt door een aantal basisideeën en -waarden: ecologie, holisme, duurzaamheid, bio-ethiek en zelfrealisatie.

Kernconcepten van het ecologisme

Het natuurlijke evenwicht (ecologie)

1 Het leven op aarde wordt beschouwd als een fragiel en interdependent netwerk van **ecologische systemen** die elkaar in stand houden. Ecologen wijzen op de verstorning van het **natuurlijke evenwicht** dat voor de mens noodzakelijk is door de explosieve groei van de wereldbevolking, de uitputting van natuurlijke rijkdommen zoals olie, de vervuiling van water en lucht, of ontbossing. Dat evenwicht dient opnieuw hersteld te worden, hetzij om het voortbestaan van de menselijke soort in stand te houden, hetzij uit erkenning van de intrinsieke waarde van de natuur.

Holistische wereldvisie

2 Het ecologisme hanteert een **holistische wereldvisie**. Het gaat ervan uit dat de wereld begrepen moet worden als een geheel (**think globally, act locally**), niet als een samenstelling van losse onderdelen. Het geheel is belangrijker dan zijn onderdelen, elk deel ontleent betekenis aan zijn relatie tot andere delen en tot het geheel. Een ziekte is in een holistische medische visie niet terug te brengen op één specifiek orgaan, maar is te verklaren vanuit de inwerking van organen op elkaar en door de hele levenswijze van de zieke persoon. Het herstellen van het natuurlijke evenwicht tussen mens en natuur vergt eveneens een globale benadering van het probleem en een verandering van het menselijke gedrag in heel wat aspecten: vervoer, consumptie, waarden, intermenselijke relaties enz.

Duurzaamheid

3 De stap naar religies en spiritualiteit waarin de natuur, liefde en respect voor mens, dier en natuur centraal staan, zoals het taoïsme en het heidendom, is dan ook klein. Een invloedrijk beeld uit het heidendom dat het ecologisme aanhangt, is de wereld als Moeder Aarde. In die opvatting is de wereld zelf een levend geheel dat zichzelf in stand houdt door hulpzame species te laten voortbestaan en bedreigende species (zoals de mens?) te laten uitsterven. De omschakeling naar een **duurzame ontwikkeling** vergt, conform de holistische visie, een volledige hervorming, ook op het vlak van **intermenselijke relaties**. Het nastreven van materiële welvaart dient deels vervangen te worden door meer welzijn. De materiële welvaart vermindert misschien, maar het welzijn en de levenskwaliteit verhogen. Recent benadrukken ecologen dat hun voorstellen (overschakelen naar groene, duurzame economie) ook welvaart (zoals jobs) opleveren. Maar ze geven traditioneel een eigen invulling aan termen zoals 'groei' en 'welvaart'.

Bio-ethiek en zelfrealisatie

4 Het ecologisme staat een **ethisch bewustzijn** voor waarin de natuur een belangrijke tot zelfs centrale rol heeft, ter vervanging van conventionele ethische systemen die essentieel antropocentrisch zijn. Het ecologisme koestert ook een filosofie over de menselijke **zelfontwikkeling en ontplooiing**, waarin 'in evenwicht zijn met de natuur' een centrale plaats bekleedt. Warme intermenselijke relaties, en voor sommige ecologen ook de spirituele dimensie van het contact met de natuur, zijn essentieel in een evenwichtige

menselijke ontwikkeling. Het ecologisme streeft ook naar ‘basisdemocratie’, naar inspraak van onderuit en naar kleine (politieke) gemeenschappen onder het motto **small is beautiful**. In het ecologisme staan zelfontplooiing en niet-materialistische waarden, zoals vrede of multiculturele verdraagzaamheid, centraal.

Groen

In Vlaanderen beroept de partij **Groen** zich op het ecologisme. Maar ze is al lang **geen single issue-partij** meer die zich enkel op het milieuthema concentreert. Ze combineert ook ecologisme met een uitgesproken sociaal programma (combinatie van groen en rood), beide zijn door solidariteit verbonden. Solidariteit met toekomstige generaties leidt ertoe dat we hen de planeet nalaten zoals wij die kregen, die solidariteit geldt ook met wie het vandaag minder goed heeft op andere gebieden.

7 Het einde van de ideologie?

Het ideologische debat is stilgevallen

Volgens Sanders (2008) bracht vooral werk van Raymond **Aron** (1905-1983), een belangrijke Franse filosoof en socioloog, nl. *Fin de l'âge idéologique?* (1953) en *L'opium des intellectuels* (1955), het debat rond *the end of ideology* op gang. Maar doorgaans wordt vooral Daniel **Bell** (1919-2011) aangewezen als de grondlegger van de *the end of ideology*-theorie, meer door de titel dan door de inhoud van zijn boek. Deze Amerikaanse socioloog stelde in ***The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*** (1960) dat ideologieën tot het verleden behoren. Die uitspraak baseert hij op de vaststelling dat er in de naoorlogse westerse politiek een **brede consensus** bestond onder politieke partijen. Het ideologische debat was stilgevallen. De grote westerse ideologieën (het liberalisme, het socialisme en het conservatisme of de christendemocratie) waren het eens over het vrijwaren van het vrijmarktprincipe mits sociale bijsturing. Bell was niet de eerste en niet de laatste die het had over de irrelevantie van ideologieën (Sanders 2008). Karl Marx had er al op gewezen. Ook James **Burnham** (1905-1987) had in *The Managerial Revolution: What is Happening in the World?* (1941) gesteld dat niet langer de politici, maar bedrijfsleiders, technici, bureaucraten de macht in handen zouden krijgen. Ook Albert **Camus** (1913-1960) schreef in 1946

over het einde van de ideologie. Het debat daarover ontstond dus al in het midden van de 20ste eeuw. Het kreeg in de jaren 1970 een impuls door het postmodernisme. Jean-François **Lyotard** (1924-1998) schreef in *La condition postmoderne* (1979) over het ongelooft in metavertellingen.

Postmodernisme

Het **postmodernisme** wou komaf maken met ‘grote verhalen’ zoals ideologieën. Kennis en visies zijn, aldus het postmodernisme, gefragmenteerd en gesitueerd in concrete en individuele contexten. Abstracte analyses van dé wereld en dé toekomst zijn vanuit dat standpunt onmogelijk en irrelevant. Er is geen waarheid meer, er zijn vele waarheden, alles is relatief. Ook de voortschrijdende **globalisering** lijkt een bedreiging voor de rol die ideologieën kunnen spelen. De nieuwe communicatiemiddelen doen het belang van territoriale grenzen afnemen. Steeds meer mensen leven in virtuele, aterritoriale gemeenschappen. Daarnaast is ook de economie transnationaler geworden, waardoor die deels ontsnapt aan de macht van nationale overheden en dus ideologisch geïnspireerd ingrijpen. Heeft het dan nog zin om te mobiliseren rond thema's die te maken hebben met de relatie tussen politiek en economie, een van de centrale aandachtspunten van de meeste ideologieën?

Eindpunt van de ideologische evolutie?

Bekend is uiteraard ook het werk van Francis **Fukuyama**, die in 1992 het wereldberoemde *The End of History and the Last Man* uitbracht.⁵ Vóór hem hadden anderen al vaker het einde van de geschiedenis aangekondigd, denk aan de filosoof Georg Wilhelm Friedrich **Hegel** (1770-1831). **Bell** (1960) zag na de Tweede Wereldoorlog een grote eensgezindheid tussen de politieke partijen ontstaan: ze verschilden enkel nog over technische kwesties, ideologie was irrelevant geworden binnen het kapitalistische systeem (één van de twee rivaliserende systemen op mondiaal niveau, naast het communisme) met een gemengde economie en een parlementair systeem. Francis Fukuyama, die in 1989 al ***The End of History?*** publiceerde, zag het nog ruimer. Bell beperkte zich nog tot het Westen, Fukuyama zag een wereldwijde ideologische convergentie na de val van het communisme in 1989. Er bleef globaal maar **één ideologie** meer over volgens hem: het liberalisme. Het fascisme was al verslagen in 1945, nu ook het marxisme, dus was het einde van de geschiedenis aangebroken:

“What we may be witnessing is not just the end of the Cold war, or the passing of a particular period of post-war history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government.” (Fukuyama 1989:4)

Met het einde van de geschiedenis bedoelde Fukuyama dat de geschiedenis van ideeën ophield in 1989 en als gevolg daarvan ook elk diepgaand ideologisch debat.

Convergentie

Het boek van Fukuyama werd heel druk besproken: we waren volgens hem aangekomen op het **eindpunt van een ideologische evolutie van de mensheid**, we beleefden de universalisering van de westerse liberale democratie als de menselijke bestuursvorm. De liberale markt en liberale democratie zouden triomferen. Later zou deze auteur afstand nemen van de neoconservatieve beweging in de VS, waarvan hij een belangrijke ideoloog was geweest: n.a.v. de presidentsverkiezingen van 2008 pleitte hij ervoor om voor Barack Obama te stemmen. Otto **Kirchheimer** (zie hoofdstuk 7) stelde vast dat politieke partijen in de naoorlogse periode transformeerden tot **catch-all-partijen** die ideologisch naar elkaar toegroeien (de **convergentiethese**).

Maar: ideologieën passen zich aan

Deze en andere stellingen omtrent het einde van het concept ideologie maken echter abstractie van een aantal **feiten en fenomenen**. Vandaag stellen we de facto wereldwijd een heropleving van nationalisme en religieus fundamentalisme vast. Ook nu weer blijkt dat ideologieën flexibel zijn en in staat om zich aan te passen aan nieuwe situaties en problemen. Verder verdwijnen de oude niet helemaal. Zo blijft de kapitalistische economie sociale ongelijkheden genereren, zodat ideologisch debat en conflict op basis daarvan verre van afgesloten zijn. De multiculturele samenleving zorgt voor uitdagingen waarop ideologieën verschillend reageren. Politieke partijen, zelfs deze die ontstaan zijn op de traditionele 19de-eeuwse breuklijnen arbeid-kapitaal, kerk-staat of centrum-periferie, blijven mobiliseren op basis van ideologieën (de *freezing hypothesis*, zie hoofdstuk 6). Eerder bespraken we ook ideologieën die zich op de nieuwe breuklijnen entten.

Afwisseling van convergentie en divergentie

Kirchheimers (1966) convergentiethese werd weerlegd in onderzoek naar de rol van ideologieën bij

respectievelijk de Belgische en de Vlaamse politieke partijen, bijvoorbeeld aan het einde van de jaren 1990 in het onderzoek van André **Krouwel** (1999), in 2005 in het onderzoek van Eva Franck, en in 2011 in het doctoraatsonderzoek van Nicolas **Bouteca**. Aan de hand van een kwantitatief onderzoek van de partijprogramma's van de Belgische sociaaldemocraten en liberalen nuanceert Bouteca (2011) de vaak gehoorde stelling dat partijen vandaag nauwelijks nog van elkaar verschillen. Uit zijn analyse van de verkiezingsprogramma's uit de periode 1961-2010 bleek dat beide partijen vandaag soms meer van elkaar verschillen dan in het verleden. De ideologische afstand tussen sociaaldemocraten en liberalen blijkt in 2010 bijvoorbeeld groter te zijn dan in de jaren 1970. Volgens Bouteca zijn partijverschillen sinds de jaren 1960 dan ook niet steeds kleiner geworden, maar wisselen momenten van convergentie en divergentie elkaar af.

Nieuwe mogelijkheden

Ten slotte dient er ook op gewezen te worden dat 'recente' ontwikkelingen nieuwe mogelijkheden genereren: zo wekt globalisering nieuwe kanalen voor de verspreiding en het mobiliseren op basis van ideologie op. Bovendien geeft dit proces ook aanleiding tot het anti- of andersglobalisme.

8 Politieke theorie

8.1 Wat is politieke theorie?

Normatieve Politieke Theorie bestudeert de ideale samenleving

We stelden eerder dat ideologie bestaat uit drie soorten ideeën en inzichten: een ideologie (1) stelt een analysekader voorop over de huidige samenleving, (2) bepaalt hoe de ideale samenleving er zou moeten uitzien en (3) vertelt ons welke strategieën en tactieken ons van (1) naar (2) kunnen brengen. In deze paragraaf concentreren we ons op het tweede element: de **'blueprint' van de ideale samenleving**. De ideale samenleving is het studieobject van de **Normatieve Politieke Theorie**, onderdeel van de **Politieke Theorie of Politieke Filosofie**. Maar dat maakt die nog niet tot een 'ideologie'. Daar gaan we in paragraaf 8.4 verder op in.

Theorievorming en -analyse

Het is een beetje vreemd om een specifieke subdiscipline van de politieke wetenschappen te beschrijven als **politieke 'theorie'**. Dit zou de indruk kunnen wekken dat andere disciplines binnen de politieke wetenschappen, zoals 'internationale betrekkingen', 'bestuurskunde' of 'vergelijkende politieke wetenschappen' zich niet inlaten met theorieën. Zoals dit handboek verduidelijkt: niets is minder waar. Het ligt in de kern van de politieke wetenschappen om aan theorievorming en -analyse te doen. Wat politieke theorie van de andere subdisciplines onderscheidt, zijn het soort vragen dat men tracht te beantwoorden en de methoden die men gebruikt, eerder dan het zich al dan niet focussen op theorievorming.

Onderscheid empirische politicologie & politieke theorie

Algemeen kan men binnen de politieke wetenschappen een onderscheid maken tussen de empirische politieke wetenschappen en de politieke theorie.

- **Empirische politicologie** focust op het kwantitatief of kwalitatief verzamelen en analyseren van onderzoeksgegevens over politiek gedrag en politieke instituties (Pierik 2011:13). De wetenschappers maken daarbij vaak gebruik van hypothesen, die ze dan bevestigen of weerleggen op basis van de resultaten van het onderzoek. Het doel van de empirische politicologie is de wereld zoals ze is, te beschrijven en te analyseren, om ze zo beter te begrijpen of zelfs te verklaren.
- **Politieke theorie**, daarentegen, hanteert een niet-empirische benadering om na te denken over politieke vraagstukken (Pierik 2011:10). Deze subdiscipline probeert politiek te bekijken vanuit een abstracte, theoretische en vaak normatieve bril. Eerder dan benieuwd te zijn naar hoe de wereld werkelijk georganiseerd wordt, is de vraag hoe we politieke concepten moeten interpreteren en hoe de samenleving georganiseerd zou moeten worden. Politieke theorie werkt dus vanuit de hypothese dat we als mensen de keuze hebben om de samenleving te organiseren via economische, sociale en politieke instituties (zoals wetten, regels, rechtstaat, een vrije of een gereguleerde markt). Zelfs indien we helemaal geen organisatie willen (anarchie), is dit een keuze. Politiektheoretici denken na over de wijze waarop we die maatschappelijke instituties inrichten en over de ethische en morele waarden die we bij die keuze in rekening moeten brengen.

8.2 Hoofdvragen van de Politieke Theorie

Twee soorten vragen

Binnen de politieke theorie worden twee soorten vragen gesteld.

Conceptuele analyse van politieke begrippen (conceptuele politieke theorie)

1 Ten eerste is er een grote traditie die zich bezighoudt met de **conceptuele analyse van politieke begrippen**. Wat betekent het om 'vrij' te zijn? Wanneer heeft iemand 'macht'? Wat is een 'staat'? Op welke basis kunnen we een land of politiek systeem als een 'democratie' classificeren? Met andere woorden, politiektheoretici zijn op zoek naar de betekenis van concepten als vrijheid, macht, staat, democratie enzovoorts. Dit is de conceptuele politieke theorie.

De inhoud van politieke concepten is vaak niet zo eenduidig. Neem bijvoorbeeld **'vrijheid'**. Verschillende auteurs zien vrijheid hoofdzakelijk als de afwezigheid van externe dwang (bv. Hayek 1960, Narveson 2001). In deze betekenis is men vrij zolang niemand (bv. de overheid) door middel van dwang verhindert een bepaalde actie te doen of niet te doen. Bijvoorbeeld, indien er geen wet is die me verplicht een motorhelm te dragen, ben ik vrij om met mijn haren in de wind van het motorrijden te genieten. Vermits er in het huidige België wel zo'n wet bestaat, ben ik in dit land onvrij om zonder helm mijn motor te besturen. Andere auteurs stellen dat deze definitie van vrijheid geen steek houdt, aangezien ze het mogelijk maakt te poneren dat een dakloze bedelaar en een rijke zakenman dezelfde vrijheid hebben om in het Hilton-hotel te slapen. Er is namelijk geen wet die hen dit verbiedt. Philippe **Van Parijs** (1995) en Amartya **Sen** (2009), bijvoorbeeld, argumenteren dat deze interpretatie van vrijheid absurd is. Voor hen is vrijheid mee een functie van iemands kansen en mogelijkheden. De dakloze bedelaar is, in tegenstelling tot de rijke zakenman, volgens deze auteurs niet werkelijk vrij om in het Hilton-hotel te slapen, aangezien hij over onvoldoende financiële middelen beschikt om dit ook werkelijk te doen. De hoeveelheid geld die je ter beschikking hebt, maar ook je natuurlijke talenten en sociale omgeving bepalen volgens deze redenering mee hoe vrij men is. In de literatuur wordt het onderscheid tussen deze verschillende invullingen van het concept vrijheid aangeduid als het verschil tussen **negatieve vrijheid** en positieve vrijheid. Men is vrij in de negatieve zin van het woord indien er geen persoon of institutie is die je belemmert

om een handeling te stellen. Om vrij te zijn in de positieve betekenis, is echter meer vereist. **Positieve vrijheid** houdt in dat, behalve de afwezigheid van externe dwang, men ook alle middelen (bv. fysieke capaciteiten of geld) heeft om de handeling te stellen. Negatieve en positieve vrijheid zijn slechts twee van de vele invullingen die er reeds aan het vrijheidsconcept zijn gegeven.

'Essentially contested concepts'

Net zoals bij de betekenis van vrijheid, zijn ook de definities van andere politieke concepten zoals democratie, macht, gelijkheid en dergelijke het voorwerp van hevige discussies. Zoals hoofdstuk 1 aantoonde, kunnen deze begrippen worden omschreven als **essentially contested concepts**. Al trachten politiektheoretici ze te analyseren en te verduidelijken, eensgezindheid bereiken ze voorlopig niet. Critici van de conceptuele politieke theorie stellen dat het überhaupt onmogelijk is om tot neutrale definities van deze concepten te komen.

De definities zullen steeds zelf het voorwerp uitmaken van discussie, aangezien ze worden ingegeven door een bepaalde normatieve visie op het leven en de organisatie van de samenleving. John Gray stelt dat "a concept moves into an area of essential contestability when any use of it involves taking up a partisan, non-neutral standpoint with respect to rival forms of life and their associated patterns of thought" (o.c. in Barry 2000: 7). Met andere woorden, concepten als vrijheid, gelijkheid en democratie kunnen niet gebruikt worden zonder dat de betekenis wordt beïnvloed door het normatieve idee dat de auteur van het concept heeft over leven en samenleving. Het verschil tussen negatieve en positieve vrijheid kan dit illustreren. De auteurs die vrijheid in de negatieve betekenis definiëren, zijn meestal voorstander van de vrijemarkteconomie en staan afkerig tegenover een uitgebreide herverdelende rol voor de overheid. Zij die vrijheid eerder invullen op basis van kansen en mogelijkheden, daarentegen, vinden het vaak de taak van de overheid om die kansen en mogelijkheden voor iedereen te garanderen. Een neutrale definitie van vrijheid die niet wordt vormgegeven door de rol die de auteur aan de overheid geeft, lijkt bijgevolg moeilijk haalbaar.

Op zoek naar evenwicht tussen verschillende politieke waarden (normatieve politieke theorie)

2 Een tweede soort vragen die door politiektheoretici worden gesteld, zijn vragen naar **de waarden die we in acht moeten nemen** wanneer we politieke

instituties, recht of overheidsbeleid invullen (Pierik 2011:11-12). Deze tweede soort vragen, die binnen de normatieve politieke theorie beantwoord worden, zoeken naar een **evenwicht tussen verschillende politieke waarden**. Zo vinden velen vrijheid, gelijkheid, mensenrechten, rechtvaardigheid en economische efficiëntie belangrijk, maar is het onduidelijk hoe die allemaal tegelijk kunnen worden weerspiegeld in economische, sociale en politieke instituties. Deze theoretici focussen in tegenstelling tot de conceptuele politieke theorie niet op de betekenis van verschillende politieke concepten. De vraag die hen drijft, is welke morele rechten en plichten mensen hebben, en hoe die binnen een samenleving moeten worden gerespecteerd en afgedwongen. De normatieve politieke theorie concentreert zich daarom rond het debat over sociale rechtvaardigheid. Dit debat heeft een ware revival gekend na de publicatie van **John Rawls' A Theory of Justice** (1971). Rawls geeft in dit boek de meest uitgebreide en theoretisch gefundeerde argumentatie voor een sociaalliberale welvaartsstaat. Rawls' theorie is ook nu nog steeds het uitgangspunt van elke hedendaagse politiektheoreticus die zich wil mengen in het rechtvaardigheidsdebat. Verderop in dit hoofdstuk staan we uitgebreider stil bij de inhoud van zijn theorie van rechtvaardigheid.

Socialerechtvaardigheidsdebat

Het socialerechtvaardigheidsdebat is een huis met vele kamers. Het is een groot geheel dat draait rond de vraag welke rechten en plichten mensen ten opzichte van elkaar hebben en hoe de baten en lasten van het samenleven met anderen verdeeld moeten worden. De belangrijkste cluster van vragen draait rond '**verdelende rechtvaardigheid**' (*distributive justice*). Verdelerende rechtvaardigheid probeert waarden als gelijkheid en vrijheid te vertalen in een bepaalde verdeling van welvaart. Op welke wijze behoort de gecreëerde welvaart in de samenleving verdeeld te worden? Moet de staat werkloosheidsuitkering betalen? Kunnen we het socialezekerheidssysteem rechtvaardigen en, indien dit kan, hoe uitgebreid zou dit systeem moeten zijn? Moet de overheid meer of minder herverdelend optreden?

Oorsprong en legitimiteit van eigendomsrechten

Deze vragen zijn sterk gelinkt aan de vraag naar de oorsprong en legitimiteit van **eigendomsrechten**. In ons huidige systeem kunnen mensen eigendomsrechten verwerven over zaken in de wereld rondom ons.

Ik kan de eigenaar zijn van een balpen, een computer, een uitvinding of een stuk grond. Dit eigendomsrecht laat mij dan toe om deze zaken te ruilen voor andere goederen of diensten die ik liever zou willen, of om ze bijvoorbeeld door te geven aan mijn kinderen via een erfenis. Maar waar komen die eigendomsrechten vandaan? Hoe komt het dat iemand eigendom kan verwerven en wanneer is het verwerven van eigendom rechtvaardig? Een kenmerk van eigendom is dat het de eigenaar het recht geeft om alle andere mensen uit te sluiten van het gebruik van het goed. Op welke **morele basis** kan iemand dergelijke uitsluitingsrechten krijgen over, bijvoorbeeld, natuurlijke hulpbronnen (bv. grond, olie en water), terwijl niemand oorspronkelijk geboren werd met een groter recht op die natuurlijke hulpbronnen dan anderen? Politiektheoretici hebben verschillende antwoorden geformuleerd op deze en andere vragen. Ze spenderen hier grote aandacht aan, omdat het beantwoorden van die vragen essentieel is voor de (il)legitimiteit van de (vrije)markteconomie waarin we vandaag leven. Daarnaast kunnen de antwoorden helpen bij het bepalen van de rol die de overheid zou moeten spelen in het reguleren van de markt en het herverdelen van welvaart.

8.3 Methode van de Politieke Theorie

Belang van methodologie (vooral in empirische politicologie)

Behalve door het soort vragen die worden gesteld, verschillen de empirische politieke wetenschappen en de politieke theorie ten tweede ook op basis van de methode die gebruikt wordt (Pierik 2011:17-18). Bij de empirische politieke wetenschappen wordt zeer veel aandacht besteed aan de gebruikte methoden. Zo zal een artikel of doctoraat in de politicologie meestal starten met een uiteenzetting en verdediging van de gehanteerde methode. Verder is er binnen de empirische politieke wetenschappen een heel onderzoeksveld, inclusief eigen tijdschriften en wetenschappelijke congressen, ontstaan over methodologie. Politiektheoretici, daarentegen, leggen hier veel minder de nadruk op. Vele politiektheoretische boeken worden gepubliceerd zonder met één woord te reppen over **methodologie**. Dit betekent echter niet dat hier geen methodologische overwegingen zouden spelen. Ook wanneer men normatief onderzoek doet, moet worden nagedacht over de robuustheid van de resultaten van de normatieve denkoefening en

theorievorming. Hieronder bespreken we een dominante methodologie in de Angelsaksische politieke theorie: de **analytische politieke theorie**.

8.3.1 De rol van normatieve intuïties

Empirische gegevens vs. normatieve intuïties

Het methodologische verschil tussen de empirische politieke wetenschappen en de politieke theorie is voornamelijk gebaseerd op de wijze waarop kennis vergaard en getoetst wordt (McDermott 2008). De empirische politicologie baseert zich op waarneembare gegevens, zoals interviews, cijfermateriaal, wetteksten, mediaberichten enzovoorts. Het begrijpen en verklaren van de werkelijkheid gebeurt op basis van wat men zintuiglijk kan waarnemen. Bij politieke theorie ligt dit anders. Waarden en normatieve 'wetten' zijn **niet zintuiglijk waarneembaar**. We kunnen niet gewoon naar de wereld kijken om te bepalen hoe de wereld in elkaar zou moeten zitten. Politiektheoretici starten namelijk vanuit de **assumptie** dat de samenleving zoals ze vandaag georganiseerd is, niet perfect is en bijgevolg verbeterd kan worden.

Hoe die samenleving 'verbeterd' kan worden, kunnen we uiteraard niet afleiden uit hoe ze vandaag, verkeerdelijk, in elkaar zit. Zo bestaat er een massa empirische gegevens over de link tussen hongersnoden en niet-democratische systemen. Hongersnoden blijken veel vaker voor te komen in niet-democratische landen dan in democratische landen. Hoe interessant deze gegevens ook zijn, zonder de normatieve stelling dat mensen niet behoren te sterven aan hongersnood (bv. omdat iedereen recht heeft op een menswaardig leven, omdat iedereen recht heeft op een deel van de natuurlijke hulpbronnen op aarde, of omwille van een andere normatieve argumentatie) volgt er niets uit deze empirische gegevens. De politieke theorie gaat er daarom van uit dat normatieve richtlijnen zich dienen te baseren op gegevens die **los** staan **van empirische gegevens** over de werkelijke samenleving. Als alternatief voor empirische data maakt de analytische politieke theorie daarom gebruik van onze normatieve intuïties.

Toetssteen voor normatieve ideeën over goed en fout

De rol van intuïties in de politieke theorie is erg groot. Stel je de volgende situatie even voor: Robert en Ahmed gaan op zaterdagavond samen naar een nieuwe discotheek in de stad. Bij de ingang mag Robert binnen, maar wordt Ahmed door de portier de toegang geweigerd

omwille van zijn bruine huidskleur. Het is onmogelijk om op empirische wijze, met onze zintuigen of met wetenschappelijk onderzoek, aan te tonen dat deze handeling fout is. Toch roept deze situatie bij de meesten onder ons een sterke afkeer op, zeg maar een **intuïtie** die stelt dat de handeling van de portier verkeerd is. Normatieve politieke theorie maakt gebruik van deze intuïtie om te stellen dat discriminatie op basis van huidskleur verkeerd is. Hoewel het niet mogelijk is om 'goed' of 'fout' te meten, leren onze intuïties wel iets over onze **normatieve overtuigingen**. Daarnaast trachten politiektheoretici niet enkel te zoeken naar wat goed en fout is, maar ook naar de reden waarom een bepaalde handeling goed of fout is. Zo heerst er een actief debat over waarom discriminatie moreel fout is. Sommigen stellen dat dit komt omdat een discriminerende handeling schade berokkent aan de gediscrimineerde, terwijl anderen denken dat discriminatie verkeerd is omwille van de slechte intenties van de discriminator (Lippert-Rasmussen 2014). Er worden in het debat nog andere posities verdedigd. De verschillende standpunten worden dan telkens gemotiveerd door gebruik te maken van hypothetische voorbeelden van discriminatie die slechts beperkt van elkaar verschillen, maar waar we intuïtief wel anders op reageren. Zo kunnen we nagaan welke discriminerende handelingen we verkeerd vinden en waarom. Onze intuïties dienen in de politieke theorie als een soort toetssteen voor het bepalen van normatieve ideeën over goed en fout en het organiseren van de samenleving.

Methode om juiste en verkeerde intuïties te onderscheiden

De focus van de politieke theorie op de intuïties die we over goed en fout hebben, mag er niet toe leiden de discipline te herleiden tot een vorm van intuïtionisme. **Intuïtionisme** staat voor het idee dat de waarheid van onze morele oordelen enkel en alleen afhangt van onze intuïties. Wanneer onze intuïties stellen dat een bepaalde handeling of situatie fout is, dan vertolkt deze conclusie de 'morele waarheid', en is de handeling of situatie wel degelijk fout. Vele politiektheoretici **verwerpen** deze benadering omdat ze ervan overtuigd zijn dat onze intuïties ons soms kunnen misleiden. Zo zouden bepaalde intuïties van een persoon beïnvloed kunnen zijn door de dominante ideologie in de maatschappij, of door de visie van haar ouders (Pogge 2007:166). Niet iedereen zal in het geval van de uitsluiting van Ahmed door de portier dezelfde negatieve intuïtie hebben. Dit betekent dat, indien er een vorm

van 'waarheid' over morele regels en wetten bestaat, over wat goed en fout is, sommigen 'juiste' en anderen 'verkeerde' intuïties hebben. Om te bepalen wie de juiste intuïties heeft, bijvoorbeeld de voor- of tegenstanders van discriminatie op basis van huidskleur, kunnen we niet gewoon terugvallen op nog meer van die intuïties. We moeten op zoek naar een **methode** om zo goed mogelijk de juiste van de verkeerde intuïties te onderscheiden. Om te vermijden dat onze morele oordelen verkeerdelijk ingegeven worden door verkeerde, bevooroordeelde intuïties, hanteren de meeste politiektheoretici een vorm van '**reflectief equilibrium**'.

8.3.2 Het reflectief equilibrium

Normatieve theorieën testen aan morele intuïties

Reflectief equilibrium is een methode binnen de politieke theorie die normatieve theorieën **betrouwbaarheid** tracht te geven door ze aan onze morele intuïties te testen. Zo ontstaat er een permanente dialoog tussen bestaande normatieve theorieën, zoals het liberaallegalitarisme of het marxisme, en de intuïties die we hebben over bepaalde handelingen die door mensen of de overheid (bv. overheidsbeleid) in concrete, werkelijke of hypothetische, situaties gesteld worden. Wanneer de theorie een beleid voorschrijft dat in concrete gevallen door onze intuïties als 'positief' of 'goed' wordt aanvaard, liggen onze intuïties in lijn met de **normatieve theorie** die we testen. Indien echter zou blijken dat de concrete toepassing van een normatieve theorie verschillende keren tegen onze intuïtie over wat goed en fout is, ingaat, bevestigen de normatieve theorie en onze intuïties elkaar niet. In dat geval zijn er twee opties.

Naar een evenwicht tussen normatieve theorie en intuïties

Ofwel moeten we concluderen dat onze normatieve theorie verkeerd is en dat we die moeten aanpassen of zelfs verwerpen. Anderzijds kan het ook zijn dat we afstand moeten nemen van onze intuïties en handelingen of beleid moeten steunen waarvan we in eerste instantie dachten dat ze moreel verkeerd waren. De **betrouwbaarheid van een normatieve theorie** stijgt naarmate de implicaties van deze theorie meer in lijn liggen met onze morele intuïties. Het **perfecte reflectief equilibrium** wordt bereikt wanneer onze sterkste morele overtuigingen, intuïties en normatieve theorie helemaal 'in evenwicht' zijn, wanneer ze elkaar nooit

tegenspreken. Het lijkt onmogelijk om een dergelijk perfect evenwicht te vinden, maar hoe dichter we bij dit ideaal komen, hoe robuuster onze normatieve theorie.

Testcases

Concreet wordt een bepaalde normatieve theorie eerst getest aan cases waarover we zeer **sterke intuïties** hebben. Zo zijn de meesten van ons er sterk van overtuigd dat moorden verkeerd is en slavernij verworpen moet worden. Indien een normatieve theorie in strijd is met deze sterke intuïties, wanneer ze bijvoorbeeld een systeem van slavernij zou toelaten, hebben we goede redenen om de theorie op basis van de methode van het reflectief equilibrium te verwerpen. De volgende stap is om de theorie toe te passen op moeilijkere testcases. Deze **moeilijkere cases** zijn vaak hypothetisch. Zo stellen politiektheoretici zich de vraag wat een theorie zou voorschrijven indien, anders dan in de werkelijke wereld, de natuurlijke rijkdommen niet schaars zouden zijn, of wanneer een groot deel van de samenleving mindervalide zou zijn. Hierbij is het idee dat wat goed en fout is, niet afhangt van arbitraire feiten en gegevens uit de werkelijke wereld.

Hypothetische situatie

Stel, bijvoorbeeld, dat je een goed uitgewerkte normatieve theorie hebt voor de werkelijke wereld, die alle rechten en plichten van mensen duidelijk formuleert. Gegeven het aantal mensen die in de werkelijke wereld steun nodig hebben (bv. werklozen, mindervaliden, gepensioneerden) stelt de theorie dat werkenden de plicht hebben om een deel van hun loon af te staan voor herverdeling (i.e. belasting op arbeid). Laat ons echter aannemen dat de theorie ook stelt dat niemand de plicht heeft om een deel van zijn gespaard vermogen af te staan (bv. via een vermogensbelasting). De reden hiervoor zou kunnen zijn dat de belasting op vermogen overbodig is om te garanderen dat iedereen een menswaardig leven kan leiden. We zouden hieruit kunnen afleiden dat belastingen op arbeid rechtvaardig, maar belastingen op vermogen onrechtvaardig zijn. Het zou echter zomaar kunnen dat de theorie andere regels voorschrijft in een hypothetische wereld waarin er veel meer steuntrekkers zijn dan in onze huidige, werkelijke wereld. Het zou kunnen dat de **theorie in deze hypothetische wereld** met veel meer steuntrekkers voorschrijft dat belastingen op vermogen wel gerechtvaardigd zijn, bijvoorbeeld omdat er anders onvoldoende middelen zijn om voor iedereen een menswaardig leven te garanderen.

Indien we deze theorie zouden aanhangen, zijn we dus geen tegenstanders van een vermogensbelasting an sich, maar zijn het de arbitraire gegevens van onze werkelijke wereld die maken dat we hier en nu tegenstander zijn van een vermogensbelasting. Wat de theorie eigenlijk wil garanderen, is dat iedereen een menswaardig leven kan leiden, eerder dan het verbieden van een vermogensbelasting. Daarom is het onvoldoende om de theorie toe te passen op de werkelijke wereld om na te gaan wat goed en fout is. De **toepassing op de hypothetische situatie** leert namelijk dat in een andere, eventueel toekomstige, wereld onze theorie andere conclusies voorschrijft.

Theorie of morele overtuigingen aanpassen

Daarom zijn hypothetische voorbeelden handige testcases voor de normatieve theorieën die we vooropstellen om onze werkelijke samenleving te organiseren. De hypothetische voorbeelden dwingen een normatieve theorie dieper te graven naar de redenen waarom mensen bepaalde rechten en plichten hebben. De **dialog** tussen de theorie en onze morele overtuigingen of intuïties maakt het mogelijk om waar nodig de theorie of onze morele overtuigingen aan te passen. Op deze wijze is het mogelijk stapje per stapje dichter bij het perfecte reflectief equilibrium te komen.

8.3.3 Vuistregels voor het denken

Rationele argumenten

De **analytische politieke theorie** heeft, behalve het gebruik van intuïties als toetssteen om een reflectief equilibrium te bereiken, nog enkele andere tools om de robuustheid van normatieve theorieën te vergroten. Ze hanteren enkele **vuistregels** die het debat tussen theoretici transparanter en betrouwbaarder moeten maken. Zo moeten analytische politiektheoretici duidelijk, gestructureerd en logisch redeneren en argumenteren:

“Een politiektheoreticus wordt geacht de normatieve uitgangspunten waarop hij/zij zich baseert, expliciet te formuleren, de gebruikte concepten precies te formuleren en in overeenstemming met de spelregels van de logica voor een geldige redenering te zorgen” (Pierik 2011:19)

Kwalitatieve normatieve redeneringen gaan uit van rationele argumenten. Deze rationele argumenten dienen dan verschillen tussen concepten te duiden

en de (in)coherentie tussen concepten, intuïties en normatieve theorieën bloot te leggen (Freeden 2004:4).

Redeneerfouten rechtzetten

De systematische manier van redeneren die analytische politiektheoretici vooropstellen, leidt ertoe dat goede en slechte argumenten makkelijker van elkaar te onderscheiden zijn. Ze leiden er, met andere woorden, toe dat **dwalingen in redeneringen** sneller ontdekt worden. Een voorbeeld van zo een dwaling is de volgende redenering: (1) Als het regent wordt de straat nat. (2) De straat is nat, dus (3) het heeft geregend. Uiteraard volgt (3) niet uit (1) en (2). De stellingen (1) en (2) kunnen afzonderlijk correct zijn, maar samen leiden ze niet automatisch tot conclusie (3). De straat kan namelijk ook nat zijn omdat iemand er eerder op de dag een auto heeft gewassen of door nog een andere oorzaak. Politiektheoretici azen steeds op dergelijke redeneerfouten bij hun **filosofische tegenstanders**. Dit verhoogt de paraatheid van de onderzoekers en de fundering en robuustheid van de argumentatie. Politieke theorie is daarom veel meer dan een oppervlakkige intuïtieve discussie over wat de overheid al dan niet mag en/of moet doen.

8.4 Normatieve Politieke Theorie is geen ideologie

Breder kader

Het mag duidelijk zijn dat een normatieve politieke theorie **verschilt van een ideologie**. Zo biedt een ideologie een breder kader. Een ideologie schrijft niet enkel voor hoe de samenleving idealiter georganiseerd wordt, maar maakt ook een analyse over wat goed en fout gaat in de werkelijke wereld en schrijft voor welke stappen tot de verbetering van de huidige samenleving kunnen leiden.

Empirische gegevens

Om een dergelijk analysekader en stappenplan te kunnen opstellen, zijn er uiteraard een grote hoeveelheid empirische gegevens nodig. Het is één zaak om te stellen dat mensen niet behoren te sterven aan hongersnood, dat discriminatie op basis van huidskleur verkeerd is of, iets ingewikkelder, wat sociale rechtvaardigheid betekent. Het is **iets helemaal anders** om te bepalen welke de meest efficiënte manier is om hongersnoden, discriminaties en sociale onrechtvaardigheden de wereld uit te helpen. Die vragen

beantwoorden, lijkt eerder de taak van economen, politicologen, sociologen, biologen, psychologen en andere empirische wetenschappers. Ideologieën baseren zich tevens op deze empirische inzichten om hun analysekader en stappenplan op te stellen. Normatieve politieke theorieën doen dit veel minder.

Zoeken naar (normatieve) 'waarheden'

Verder zoeken normatieve politieke theorieën in de traditie van de analytische politieke theorie, in tegenstelling tot ideologieën, wel naar (normatieve) 'waarheden' (McDermott 2008). De zoektocht naar het reflectief equilibrium en het logisch en transparant redeneren brengt de analytische politieke theorie dichter bij de methode van de **traditionele empirische wetenschappen**.

Niet om te overtuigen

Ook het feit dat normatieve politieke theorieën, wederom in tegenstelling tot ideologieën, **niet** tot doel hebben zoveel mogelijk mensen te **overtuigen**, ondersteunt hun 'wetenschappelijke' benadering. Ook de bioloog en de fysisch vinden het onbelangrijk dat ze mensen kunnen 'overtuigen' van hun theorie. Wat voor hen telt, is dat hun theorie klopt, dat ze de waarheid zo goed mogelijk benadert.

Inspiratiebron voor ideologieën

Eerder dan normatieve politieke theorieën gelijk te stellen met ideologieën, kunnen die eerste gezien worden als een **inspiratiebron voor ideologieën**. De grote ideologieën gebruiken filosofen als een bron om hun ideeëngoed te ondersteunen, zonder een bepaalde normatieve theorie letterlijk over te nemen.

Zes verschillen tussen ideologieën en politieke theorie

Michael **Freeden** (2004:11-14) ziet tussen ideologieën en politieke theorie zes grote verschillen.

Implementatie vs. kwaliteit van argumentatie

1 Ten eerste behoort het tot de kern van ideologieën om verspreid en gedeeld te worden over een breed publiek. Een ideologie biedt een interpretatief kader voor zoveel mogelijk burgers. Daarnaast tracht ze politieke praktijken te sturen en te beïnvloeden. Om dit mogelijk te maken, heeft ze dus nood aan eenvoudige concepten en argumenten. Politieke theorie, daarentegen, heeft een eigen vocabularium met concepten en ideeën die enkel professionele politiektheoretici

meteen begrijpen. Terwijl politieke theorie focust op de **kwaliteit van de argumentatie**, hechten ideologieën vooral belang aan de efficiënte verspreiding en implementatie van haar ideeën. Voordat politiektheoretische inzichten een reële impact hebben, moeten ze daarom vaak eerst binnen een ideologie vertaald worden. Zolang ze op het academische niveau blijven, pikken weinig beleidsmakers, opiniemakers of kritische burgers de ideeën van politiektheoretici op.

Collectief proces vs. individueel denkwerk

2 Een tweede verschil ligt in de oorsprong van de ideeën. Ideologieën zijn vaak het product van groepen. Verschillende mensen met een soortgelijke kijk op de wereld, door een gemeenschappelijke culturele of sociaaleconomische achtergrond, produceren samen een coherente en consistente wereldvisie. De ideologie is het gevolg van ideeën die worden voortgebracht en versterkt binnen groepen. Hierin verschillen ze van politieke theorieën, omdat deze laatste steeds het **product** zijn van **individuen**. Het zijn vaak zeer begaafde theoretici die met originele inzichten hun eigen theorie ontwikkelen. Het uitgangspunt is dat de beste ideeën en theorieën niet kunnen ontstaan in grote groepen, maar slechts door intensief individueel denkwerk. Dit individuele denkwerk behoort dan wel ‘getoetst’ te worden in discussies met andere politiektheoretici. Een politieke theorie zal echter nooit het resultaat zijn van een collectief proces.

Emotie vs. rede

3 Ten derde maken ideologieën meer dan politieke theorieën gebruik van emoties. Terwijl ideologische retoriek beladen kan zijn met emotionele concepten of argumenten, probeert de politieke theorie vooral te steunen op **de rede**. Zo zullen ideologieën zich bijvoorbeeld richten op een concurrent (bv. een andere ideologie, natie of cultuur). Ook politieke theorie is echter niet helemaal vrij van emoties. Zo start elke politieke theorie met onweerlegbare assumpties, zoals de gelijkwaardigheid van alle mensen, het belang van autonomie of de erkenning van fundamentele mensenrechten. Deze assumpties kunnen op zichzelf, los van emoties, moeilijk verdedigd worden. Toch zullen politiektheoretici hun best doen om dergelijke emotionele assumpties tot het minimum te beperken en trachten ze verder logisch en rationeel te redeneren. Ideologen, daarentegen, zullen emoties ook gebruiken in hun argumenten om mensen te overtuigen of ideeën ingang te doen vinden in het politieke proces.

Niet-transparant vs. transparant

4 Een volgend, vierde, verschil ligt in de **transparantie van de gebruikte taal**. Politieke theorie staat of valt bij de transparantie van een argumentatie. Het tracht op een zo transparant mogelijke wijze waarden te combineren in denkbeelden over de wereld. Het doel is om de gebruikte argumentatie volledig bloot te leggen, zodat verkeerde redeneringen door collega politiektheoretici makkelijk(er) gevonden kunnen worden. Geen theoreticus verdient lof of faam omwille van moeilijke en onbegrijpelijke redeneringen. Voor ideologieën is het doel echter mensen en groepen te overtuigen, om op die manier politieke beslissingen te beïnvloeden. Argumenten en concepten binnen ideologieën zijn daarom vaak vaag en niet-transparant. Dit vergroot namelijk de kans dat vele, verscheidene mensen zich in de ideeën kunnen vinden.

Niet-intentionele vs. intentionele communicatie

5 Ten vijfde trachten politiektheoretici **enkel intentioneel te communiceren**. Ze specificeren hun taal dermate dat een alternatieve interpretatie van de gegeven argumentatie bijna niet meer mogelijk is. Auteurs proberen zo duidelijk mogelijk te zijn over de precieze redenering die ze weergeven, maar ook over die redeneringen die ze zeker niet ondersteunen. Ideologieën steunen behalve op dergelijke intentionele communicatie ook op niet-intentionele communicatie. Ideologieën schrijven een bepaald kader voor, waarbinnen nog niet elk detail is beschreven. Het ideologische kader is onvolledig. Ideologieën zijn daarom ook veranderlijk. Ze kunnen een nieuwe invulling krijgen naarmate nieuwe, vroeger ondoorzichtige, delen van het kader worden ingevuld. Zo zullen voorstanders van een bepaalde ideologie argumenten geven (intentionele communicatie) die een dieperliggende betekenis hebben die voor de communicator onbekend is (niet-intentionele communicatie). Voor en tegenstanders van de ideologie zullen deze diepere betekenis en verdere implicaties van de argumentatie proberen te ontdekken om zo de ideologie verder in te vullen.

Invloedrijk vs. logische opbouw

6 Een laatste, zesde, verschil ziet Freeden in de wijze waarop een goed argument kan worden onderscheiden. Voor ideologieën is een goed argument een redenering die bepaalde politieke instituties kan in stand houden of wijzigen. Het mag duidelijk zijn dat een dergelijk argument niet noodzakelijk moet uitblinken

in logische, consistente en rationele opbouw. Hoewel het argument het best een minimale vorm van consistentie en logische opbouw heeft, is een ideologisch argument succesvol indien het machtsrelaties kan veranderen of ondersteunen. Daarnaast moet een goed ideologisch argument invloedrijk en makkelijk te communiceren zijn. Zoals we eerder zagen, blinkt een politiektheoretisch argument wel uit door de **logische opbouw**, rationale overwegingen, **coherentie** en een **zelfkritische benadering**.

8.5 John Rawls: een theorie van rechtvaardigheid

De geschiedenis heeft veel grote politiektheoretici voortgebracht. Namen als Plato (427-347 v.C.), Aristoteles (384-322 v.C.), Machiavelli (1469-1527), Hobbes (1588-1679) en Locke (1632-1704) doen bij velen minstens een belletje rinkelen. Het ligt niet in het doel van dit handboek hier een overzicht van de theorieën van deze auteurs te geven. We zullen, ter illustratie van de betekenis van politieke theorie, er hieronder een heel bekende uitlichten: de rechtvaardigheidstheorie van John **Rawls**. Deze theorie is de meest invloedrijke in het hedendaagse politiektheoretische debat en past het best in het kader van de analytische normatieve politieke theorie zoals die hierboven werd geschetst.

Theorie over sociale rechtvaardigheid

De Amerikaanse politieke filosoof John Rawls (1921-2002) heeft gedurende zijn gehele leven geprobeerd een coherente theorie over rechtvaardigheid te ontwikkelen. Zijn belangrijkste werken, ***A Theory of Justice*** (1971), ***Political Liberalism*** (1993) en ***The Law of Peoples*** (1999), vormen samen één theorie over sociale rechtvaardigheid. Rawls probeert met zijn theorie aan te geven hoe een rechtvaardige, moderne democratische samenleving moet worden georganiseerd en hoe deze theorie in de internationale gemeenschap kan worden toegepast.

'Rechtvaardigheid als billijkheid'

Het kernidee van **'rechtvaardigheid als billijkheid'**, de benaming die Rawls aan zijn theorie geeft, is het creëren van een billijk beslissingsproces. John Rawls is ervan overtuigd dat beslissingen over rechtvaardigheid slechts als rechtvaardig zullen worden aanvaard wanneer de beslissingsprocedure zelf billijk is. Rechtvaardigheid als billijkheid gaat echter niet enkel

over de aanvaarding van beslissingen. Rawls stelt dat beslissingen die via een billijke procedure genomen worden, automatisch rechtvaardig zijn, zelfs al worden ze door enkelingen niet aanvaard. Dit idee, waarbij uitkomsten automatisch rechtvaardig zijn, vermits ze voortvloeien uit een rechtvaardig en billijk proces, wordt **'zuiver procedurele rechtvaardigheid'** genoemd (Lindemans 2002:55-57).

Basisbegrippen

Rawls' theorie zal hieronder worden beschreven op basis van de belangrijkste concepten uit rechtvaardigheid als billijkheid. Het richten op de basisbegrippen en concepten dient de overzichtelijkheid ten goede te komen. Concepten die zullen terugkomen, zijn de 'basisstructuur' van de samenleving, de 'oorspronkelijke positie', de 'sluier van onwetendheid', 'primaire sociale goederen' en de twee 'principes van rechtvaardigheid'.

Basisstructuur van de samenleving

1 De focus van Rawls' rechtvaardigheidstheorie ligt op de billijke totstandkoming van de basisstructuur van de samenleving. De **basisstructuur** is het geheel van maatschappelijke instituties, zoals de grondwet en de economische en sociale instituties, die uiting geven aan de samenwerking tussen individuen. Volgens Rawls zullen individuen omwille van hun eigenbelang steeds neigen tot samenwerking met anderen. Iedereen haalt namelijk voordelen uit een dergelijke samenwerking. De samenwerking dient bijgevolg geregeld te worden door afspraken, welke tot uiting komen in maatschappelijke instituties (Lehning 2006:61-64, Rawls 2006).

De basisstructuur van de samenleving heeft een grote invloed op de levenskansen van individuen. Ze bepaalt niet alleen de verdeling van fundamentele rechten en plichten, maar ook de verdeling van de uitkomsten die voortvloeien uit het samenwerkingsverband. Mensen die een groot deel van de uitkomsten krijgen, hebben meer **levenskansen** dan zij die een kleiner deel krijgen. In alle samenlevingen worden bepaalde mensen door de basisstructuur bevoordeeld, waardoor zij meer levenskansen hebben dan anderen. Rawls vindt het daarom essentieel dat deze basisstructuur billijk tot stand komt. Een billijke totstandkoming van de basisstructuur zorgt voor een rechtvaardige verdeling van de uitkomsten van het samenwerkingsverband (Lehning 2006:61-64).

Twee grote beperkingen

Rawls (2006) geeft zelf aan dat zijn theorie twee grote, maar noodzakelijke beperkingen heeft.

- Ten eerste heeft het rechtvaardigheidsconcept dat Rawls uitdenkt, enkel betrekking op de basisstructuur van één welbepaalde hypothetische samenleving. Hij ontwikkelt zijn theorie dus vanuit een **hypothetische situatie**. Rechtvaardigheid als billijkheid wordt toegepast op een samenleving die losstaat van enige beïnvloeding van buitenaf. Rawls denkt dat de theorie voor de basisstructuur van **één geïsoleerde samenleving**, zodra die voldoende ontwikkeld is, de weg zal vrijmaken voor het ontwikkelen van theorieën voor andere concepties van rechtvaardigheid en voor bredere sociale contexten.
- De tweede beperking is **de ontwikkeling van een 'ideale' theorie**. Volgens Rawls (2006:56) vormen “de aard en doelstellingen van een volkomen rechtvaardige samenleving het fundamentele bestanddeel van de theorie van rechtvaardigheid”. Rawls zoekt naar een theorie voor een ideale rechtvaardige samenleving. Daarom gaat hij ervan uit dat de individuen in deze welgeordende samenleving alles doen om de afgesproken rechtvaardige instituties in stand te houden. Rawls beseft dat deze keuze ertoe leidt dat zijn theorie slechts beperkt toepasbaar is op reële actuele rechtvaardigheidsvraagstukken. Hij is er echter van overtuigd dat de ontwikkeling van een ideale theorie van een rechtvaardige samenleving essentieel is voor een fundamenteel en systematisch begrip van die reële vraagstukken in onze werkelijke samenleving.

De oorspronkelijke positie (de hypothetische situatie)

2 De kern van rechtvaardigheid als billijkheid is de billijke constructie van de basisstructuur. De wijze waarop de basisstructuur tot stand komt, is dus van groot belang. Hiervoor gebruikt Rawls (2006) de techniek van het **sociaal contract**. In Rawls' hypothetische wereld zullen mensen, voordat ze op een constructieve wijze met elkaar kunnen samenleven, de **rechtvaardigheidsbeginselen** van hun toekomstige samenleving afspreken. Ze spreken op voorhand in een sociaal contract af hoe ze hun samenleving zullen ordenen en welke de rechtvaardige instituties zijn die ze willen installeren. De hypothetische situatie waarin deze beginselen en instituties worden afgesproken, noemt Rawls de **oorspronkelijke positie**.

De sluier van onwetendheid (morele arbitrariteit)

3 Rawls (2006) maakt gebruik van een gedachte-experiment om weer te geven door middel van welke billijke procedure de basisstructuur van de samenleving bepaald moet worden opdat ze rechtvaardig zou zijn. Hij stelt dat de basisstructuur moet worden afgesproken tussen **vrije en gelijke personen in billijke onderlinge betrekkingen**. Deze billijke onderlinge betrekkingen worden verzekerd wanneer de individuen in de oorspronkelijke positie beraadslagen achter een **sluier van onwetendheid**. Dit concept houdt in dat de contractanten niet weten wie ze zullen zijn, zodra de basisstructuur van de samenleving is afgesproken. Ze hebben geen kennis over hun sociale achtergrond, hun natuurlijke gaven en vermogens, intelligentie, macht, lichaamskracht enzovoorts. Ze weten dus niet of ze als man of vrouw, oud of jong, blank of zwart, rijk of arm... in de samenleving zullen terechtkomen. De essentiële persoonlijke kenmerken blijven tijdens de besprekingen onbekend en onzeker. Dit maakt het mogelijk om te discussiëren over rechtvaardigheidsbeginselen zonder beïnvloed te worden door persoonlijke omstandigheden.

Het idee achter de sluier van onwetendheid is dat onze omstandigheden, zoals de natuurlijke talenten waarmee we geboren worden, 'moreel arbitrair' zijn. We hebben ze verkregen bij de geboorte, op basis van puur geluk/pech, en ze zouden daarom geen rol mogen spelen in de verdeling van de lasten en baten die in het maatschappelijke samenlevingsverband ontstaan. Hiernaast blijft ook de persoonlijke idee van het “goede” onbekend. Hierdoor zullen de contractanten kiezen voor een aanvaarding van verschillende concepten van het “goede leven”. Verschillende keuzes met betrekking tot godsdienst of ideologie worden dus gerespecteerd. De sluier van onwetendheid creëert billijke onderlinge betrekkingen, waardoor unanimiteit tussen de contractanten mogelijk is (Pogge 2007:64; Vandenbroucke 2002:37-38).

Primaire sociale goederen

4 De noodzakelijke unanimiteit wordt niet enkel gecreëerd door de sluier van onwetendheid, Rawls (2006) gaat er tevens van uit dat alle contractanten in de oorspronkelijke positie **rationele individuen** zijn. Iedereen wil zijn persoonlijke positie verbeteren en zijn belangen bevorderen. De volgende vraag kan dan gesteld worden: Hoe kunnen mensen in de oorspronkelijke positie hun belangen bevorderen als ze niet

weten welke hun persoonlijke kenmerken zijn in de samenleving die ze vormgeven? Het antwoord hierop wordt gegeven door een nieuw concept: de **primaire sociale goederen**. Rawls gaat ervan uit dat iedereen een minimumaantal primaire sociale goederen nodig heeft om zijn persoonlijke leven waardevol te maken en een invulling te geven aan het gewenste levensplan. In de oorspronkelijke positie zullen de rationele contractanten er bijgevolg voor zorgen dat ze allen verzekerd zijn van dit minimum aan primaire sociale goederen. Samen met het idee van de sluier van onwetendheid komt de gedeelde rationele wil om te streven naar een minimum aan primaire sociale goederen voor iedereen het bereiken van een overeenkomst ten goede.

Verwachtingen t.a.v. individuele levensplannen

De primaire sociale goederen kunnen worden gezien als een **welzijnsindex** op basis waarvan individuen hun verwachtingen met betrekking tot het vervullen van hun individuele levensplan baseren. Rawls (2006:128) omschrijft ze als “zaken die een rationeel mens wordt verondersteld te willen, wat hij verder ook wil”. Iedereen heeft een minimum aan primaire sociale goederen nodig om zijn levensplan te kunnen uitvoeren. De personen in de oorspronkelijke positie zullen er daarom voor kiezen om de primaire sociale goederen zo te verdelen dat iedereen over het noodzakelijke minimum kan beschikken.

Rawls omschrijft de volgende **primaire sociale goederen** als noodzakelijk voor het vervullen van alle rationele individuele levensplannen (Rawls 2006, Vandembroucke 2002:38-39):

- basisrechten en vrijheden;
- vrijheid van beweging en vrije beroepskeuze tegen een achtergrond van verschillende mogelijkheden en kansengelijkheid;
- macht en prerogatieven die samenhangen met ambten en posities;
- inkomen en vermogen;
- overige sociale grondslagen voor zelfrespect.

De primaire sociale goederen hebben betrekking op verwachtingen ten aanzien van individuele levensplannen, maar niet op de eventuele verwezenlijking van deze plannen. Rawls wil zich niet inlaten met de toepassing die mensen maken van hun rechten, kansen en materiële mogelijkheden. Op welke wijze mensen gebruikmaken van de primaire goederen, is hun eigen keuze. De verschillende levensinvullingen worden door Rawls niet beoordeeld. Mensen moeten wel de mogelijkheid krijgen om hun idee van **het goede**

te realiseren. Hiervoor is het volgens Rawls noodzakelijk dat er een **herverdeling** is van de primaire sociale goederen. Deze goederen zijn namelijk zo essentieel dat elk individu ze nodig heeft om tot een realisatie van zijn persoonlijke idee van het goede te komen. Zonder over deze primaire sociale goederen te kunnen beschikken, is het nastreven van de individuele idee van “het goede leven” onmogelijk (Raes 2002:21-22). De verdeling van de primaire sociale goederen wordt door Rawls (2006) gezien als een automatisch gevolg van de basisstructuur. Hiermee wordt nogmaals het belang van de rechtvaardige constructie van de basisstructuur benadrukt. Het is de basisstructuur die voor een rechtvaardige verdeling van de primaire sociale goederen zorgt.

Twee principes van rechtvaardigheid

5 Rawls (2006) beargumenteert dat in de oorspronkelijke positie, achter een sluier van onwetendheid, twee principes van rechtvaardigheid zullen worden afgesproken, waaraan de werking van de basisstructuur moet voldoen. Deze principes bepalen de verdeling van de voordelen die voortvloeien uit het maatschappelijke samenwerkingsverband en de toekenning van rechten en vrijheden. Volgens Lehning (2006:51-58) bepalen ze, met andere woorden, de rechtvaardige verdeling van de primaire sociale goederen.

- Het **eerste rechtvaardigheidsbeginsel** stelt: ‘Elke persoon kan op gelijke wijze aanspraak maken op een volledig adequaat schema van gelijke basisvrijheden, dat verenigbaar is met een vergelijkbaar schema van vrijheid voor allen.’

- Het **tweede rechtvaardigheidsbeginsel** luidt: ‘Sociale en economische ongelijkheden moeten aan twee voorwaarden voldoen:

- a** Ten eerste, moeten zij samenhangen met posities en ambten die voor iedereen toegankelijk zijn onder voorwaarden van eerlijke gelijkheid van kansen;

- b** Ten tweede, moeten zij in het grootste voordeel zijn van die leden van de samenleving die het minst bevoordeeld zijn’ (Rawls 2001: 42-43; Vandembroucke 2002: 40).

Rangorde van de rechtvaardigheidsbeginselen

De twee rechtvaardigheidsbeginselen die volgens Rawls gekozen zullen worden, zijn onderhevig aan een **rangorde**.

Het eerste beginsel, met betrekking tot de gelijke fundamentele vrijheden, is belangrijker dan het tweede beginsel, met betrekking tot kansen, inkomen

en vermogen. Dit houdt in dat de vrijheden van mensen niet kunnen worden beknot door middel van, bijvoorbeeld, een financiële compensatie. Het meest uitgebreide schema van fundamentele vrijheden wordt te allen tijde gegarandeerd.

Daarnaast is er binnen het tweede beginsel een rangorde. De eerste voorwaarde, met betrekking tot de gelijkheid van kansen, gaat voor op het verdelingsprincipe dat rekening houdt met de minstbedeelden in de samenleving. De mogelijkheid om tot een ambt toe te treden, mag dus niet beperkt worden met behulp van de argumentatie dat de minstbedeelden in de samenleving er voordeel uit halen.

Ongelijkheden toegelaten als dat in ieders voordeel is

De tweede voorwaarde van het tweede beginsel wordt het 'verschilprincipe' genoemd (Lehning 2006:52, Rawls 2006). Het verschilprincipe is, hoewel het onderaan de beginselenorde staat, een belangrijk onderdeel van Rawls' theorie. Het stelt dat sociale en economische ongelijkheden slechts dan gerechtvaardigd zijn wanneer ze in het voordeel zijn van de minstbedeelden in de samenleving. Het principe gaat uit van een gelijkheid in de verdeling van de primaire sociale goederen.

Desalniettemin zullen er op basis van natuurlijke begaafdheden en talenten toch **ongelijkheden** ontstaan. Deze ongelijkheden met betrekking tot, bijvoorbeeld, inkomen en vermogen kunnen omwille van economische efficiëntie een voordeel opleveren voor alle leden van de samenleving. Rawls laat daarom ongelijkheden toe wanneer die ervoor zorgen dat iedereen, en zeker de minstbedeelden in de samenleving, er **voordeel** uit haalt. Zo zou het kunnen dat sommigen maar dokter of bedrijfsleider willen worden indien hier een hoger dan gemiddeld salaris tegenover staat. Aangezien dokters de gezondheidsproblemen van iedereen, en ook de minstbedeelden, kunnen verhelpen, heeft iedereen er belang bij dat er in de samenleving een ongelijkheid wordt toegelaten, zodat er voldoende dokters zijn. Het is net zo voor de bedrijfsleider. Bedrijven zorgen voor werkgelegenheid. Iedereen, ook de minstbedeelden, hebben belang aan voldoende jobs in de samenleving. Rawls zou dus toelaten bedrijfsleiders meer te laten verdienen dan anderen omdat de gecreëerde ongelijkheid in ieders voordeel is. Wanneer echter het moment bereikt wordt dat de ongelijkheid niet meer als een **incentive** dient om individuen te laten handelen

zodat iedereen er voordeel uit haalt, is de situatie onrechtvaardig.

Het is een interessante **oefening** om zelf eens na te denken welke ongelijkheden in onze samenleving vanuit dit argument te rechtvaardigen zijn. Welke ongelijkheden komen iedereen ten goede? En hoe groot dienen deze ongelijkheden te zijn opdat ze effectief als incentive kunnen dienen? Zouden managers, bankiers, topvoetballers en andere grootverdieners allemaal een andere job zoeken indien ze minder zouden verdienen? Indien het antwoord hierop 'neen' is, zit onze samenleving vandaag, volgens Rawls, onrechtvaardig in elkaar.

9 Uitleiding

'Nature' vs. 'nurture'

Om ideeën en voorstellen te realiseren, om de wereld te veranderen of voor verandering te behoeden, is macht nodig, want niet iedereen wil en denkt hetzelfde. Om de eigen ideeën te realiseren, zal overtuigingskracht zelden volstaan. Macht is daarom een - zeg maar hét - centrale gegeven in de politiek en dus ook in de politieke wetenschappen. Macht is meteen ook het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Daarin zullen we het o.a. over structurele macht hebben. Dat concept verwijst naar een ook binnen de politologie fundamentele discussie. Binnen de sociale wetenschappen wordt soms het **nature-versus-nurture-debat** gevoerd. Dit debat

☞ *"centers on disagreement about whether an individual's fundamental beliefs and behaviors are determined primarily by innate needs and values with which she is born, or whether those beliefs and values are mainly a product of her environment and experiences."* (Danziger 2003:35)

Met andere woorden, is het gedrag of zijn de houdingen of opinies van mensen - zoals hun ideologie - eerder aangeboren, eigen aan de natuurlijke aard van het subject (genetisch gedetermineerd), dan wel vooral het gevolg van het leven in een bepaalde omgeving, bijvoorbeeld van opvoeding en socialisatieprocessen?

Agent vs. structuur; vrije wil vs. determinisme

Deze discussie leeft minder in de politicologie, zeker in vergelijking met de sociologie. Binnen de politicologie is er meer aandacht voor het **agent-structuurdebat**, dat verwijst naar de spanning tussen determinisme en vrije wil. Axford en zijn collega's verwoorden het in hun handboek in de vraag: "should we study individuals or structures?" Volgens deze auteurs is het een van de "fundamental questions of political and social analysis" (Axford et al. 2002:20) omdat deze discussie verwijst naar essentiële vragen over de studie van politiek en samenleving. Marsh en Stoker vatten deze discussie treffend samen:

“Fundamentally, the debate concerns the issues of to what extent we as actors have the ability to shape our destiny as against the extent to which our lives are structured in ways out of our control; the degree to which our fate is determined by external forces. Agency refers to individual or group abilities (intentional or otherwise) to affect their environment. Structure usually refers to context; to the material conditions which define the range of actions available to actors.” (Marsh & Stoker 2002:271)

Kortom, in welke mate kunnen individuen hun eigen levenskoers bepalen en vrij ideologische keuzes maken, en in welke mate is dat het resultaat van externe factoren die het individu niet onder controle heeft? Moeten we vooral individuen of eerder structuren bestuderen? Zijn het de zogenaamde 'agentionele' of eerder 'structurele' factoren die het meest aandacht verdienen?

Individu of instellingen, of beide?

Verschillende standpunten zijn mogelijk. Volgens de ene houding sluiten beide elkaar uit: ofwel bestudeer je **individueel gedrag**, ofwel **instellingen**. Studie van een van beide laat uitspraken over de ander niet toe. Zo concentreert het 'methodologisch individualisme' zich op het gedrag van individuen als eenheid van analyse. Ook het behavioralisme, dat sterk verbonden is met kwantitatieve onderzoeksmethodes, concentreert zich vooral op (regelmatigheden in) individueel gedrag. De zogenaamde interpretatieve scholen, die voor verklaringen van politiek op zoek gaan naar de betekenis die individuen hebben en geven, nemen eveneens het individu als uitgangspunt. Structuurgecentreerde benaderingen bekijken dan weer sociale groepen, partijen of instellingen,

economische systemen en eigendomsverhoudingen. In dit rijtje horen o.a. het functionalisme en het marxisme thuis, die stellen dat structuren gereproduceerd worden door agenten die routinegedrag stellen. Het verstandigste is uiteraard om beide te bekijken: de rol van agenten binnen een bepaalde structuur en de wisselwerking tussen agent en structuur. Mensen worden niet gedetermineerd, maar staan onder invloed van externe omstandigheden die ze ook kunnen beïnvloeden. Maar om dat te doen, is vaak **macht** nodig.

Referenties

- Adams, I. (1993). *Political Ideology Today*. Manchester, Manchester University Press.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.
- Axford, B., Browning, G.K., Huggins, R. & Rosamond, B. (2002). *Politics. An Introduction*. London, Routledge.
- Ball, T. & Dagger, R. (2011). *Political Ideologies and the Democratic Ideal*. Boston, Longman, Pearson Education.
- Barry, N. (2000). *An Introduction to Modern Political Theory*. New York, Palgrave.
- Baudet, T. & Visser, M. (2012). *Revolutionair verval en de conservatieve vooruitgang in de achttiende en negentiende eeuw*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker.
- Baudet, T. & Visser, M. (red.) (2014). *Conservatieve vooruitgang. De grootste denkers van de twintigste eeuw*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker.
- Bienfait, F. (red.) (2010). *Is links beter dan rechts?* Utrecht, Uitgeverij IJzer.
- Bobbio, N. (1996). *Left and Right*. Oxford, Polity Press.
- Bouteca, N. (2011). *Van weermakers tot parapluverdelers. Een onderzoek naar de mate van ideologische convergentie tussen sp.a en Open VLD op de sociaal-economische breuklijn (1961-2010)*. Gent, Universiteit Gent (ongepubliceerd proefschrift)
- Browning, G. (2006). Political Ideologies. In: B. Axford (red.). *Politics: An Introduction*. London / New York, Routledge.
- Danziger, J.N. (2003). *Understanding the Political World. A Comparative Introduction to Political Science*. New York, Addison, Wesley Longman Inc.
- Danziger, J.N. (2005). *Understanding the Political World. A Comparative Introduction to Political Science*. New York, Longman, Pearson.

- Dehaen, J. (2015). *Het conservatieve denken*. Antwerpen, Houtekiet.
- Devos, C., Van Liefvering, H. & Verlet, D. (2006). *Op het kruispunt van de politiek. Links en rechts in Vlaanderen*. Gent, Academia Press.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology. An introduction*. London, Verso.
- Eagleton, T. (1994). *Ideology*. London, Longman.
- Elchardus, M. & Pelleriaux, K. (1998). De polis verdeeld. Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren. In: M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (red.). *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*. Leuven, Acco, pp. 183-210.
- Fennema, M. (2010). Van links naar rechts en terug. In: F. Bienfait (red.). *Is links beter dan rechts?* Utrecht, Uitgeverij IJzer, pp. 7-15.
- Franck, E. (2005). *Convergentie in het gedachtegoed van de Vlaamse politieke partijen: Waarheid of illusie?* PSW-paper 2006/7. Antwerpen, Universiteit Antwerpen, Vakgroep Politieke Wetenschappen.
- Freeden, M. (2004). Ideology, Political Theory and Political Philosophy. In: G.F. Gaus & C. Kukathas (red.). *Handbook of Political Theory*. London, Sage Publications, pp. 3-17.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. London, Penguin Books.
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge, Polity Press.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Giddens, A. (2000). *The Third Way and its Critics*. Cambridge, Polity Press.
- Harrison, K. & Boyd, T. (2003). *Understanding Political Ideas and Movements*. Manchester, Manchester University Press.
- Hayek, F.A. (1960). *The Constitution of Liberty*. London, Routledge.
- Heywood, A. (2003). *Political Ideologies. An Introduction*. Houndmills, Palgrave MacMillan.
- Hoffman, J. & Graham, P. (2006). *Introduction to Political Ideologies*. Boston, Longman, Pearson Education.
- Jackson, R.J. & Jackson, D. (1997). *A Comparative Introduction to Political Science*. Upper Saddle River, Prentice Hall Inc.
- Kirchheimer, O. (1966). The Transformation of the Western European Party System. In: J. LaPalombara & M. Weiner (red.). *Political Parties and Political Development*. Princeton, Princeton University Press, pp. 177-200.
- Krouwel, A. (1999). *The Catch-All Party in Western Europe: 1945-1990. A Study in Arrested Developments*. Amsterdam, Academisch proefschrift voor de Vrije Universiteit van Amsterdam.
- Laponce, J.A. (1981). *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*. Toronto, University of Toronto Press.
- Lindemans, J.F. (2002). Methode en interpretatie van het oorspronkelijk contract. In: R. Tinnevelt & G. Verschraegen (red.). *Rawls. Een inleiding in zijn werk*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, pp. 53-69.
- Lippert-Rasmussen, K. (2014). *Born Free and Equal?* Oxford, Oxford University Press.
- Lehning, P.B. (2006). *Rawls*. Rotterdam, Lemniscaat.
- Marsh, D. & Stoker, G. (red.) (2002). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- McDermott, D. (2008). Analytical political philosophy. In: D. Leopold & M. Stears (red.). *Political Theory. Methods and Approaches*. Oxford, Oxford University Press, pp. 11-28.
- McLellan, D. (1995). *Ideology*. Milton Keynes, Open University Press.
- Miliband, R. (1977). *Marxism and Politics*. Oxford, Oxford University Press.
- Roskin, M.G., Cord, R.L., Medeiros, J.A. & Jones, W.S. (2003). *Political Science. An Introduction*. Upper Saddle River, Prentice Hall.
- Narveson, J. (2001). *The Libertarian Idea*. Peterborough, Broadview Press.
- Pierik, R. (2011). Because it is Normative, Stupid!. Over de rol van politieke theorie binnen de politologie. In: *Res Publica*, 53,1, pp. 9-29.
- Pogge, T. (2007). *John Rawls. His Life and Theory of Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- Raes, K. (2002). John Rawls: een halve eeuw knutselen aan één theorie. In: R. Tinnevelt & G. Verschraegen (red.). *Rawls. Een inleiding in zijn werk*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, pp. 11-31.
- Rawls, John (2006). *Een theorie van rechtvaardigheid*. Rotterdam, Lemniscaat.
- Roskin, M.G., Cord, R.L., Medeiros, J.A. & Jones, W.S. (2003). *Political Science. An Introduction*. Upper Saddle River, Prentice Hall.
- Roskin, M., Cord, R., Medeiros, J. & Jones, W. (2010). *Political Science. An Introduction*. Boston, Longman, Pearson Education.
- Sanders, D. (2002). Behaviouralism. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 45-64.

- Sanders, L. (2008). Politieke ideologieën. In: L. Sanders & C. Devos (red.). *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, pp. 15-86.
- Sanders, L. & Devos, C. (red.) (2008). *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij.
- Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Londen, Penguin Books.
- Sodaro, M.J. (2004). *Comparative Politics. A Global Introduction*. New York, McGraw-Hill.
- Spruyt, J. (2003). *Lof van het conservatisme*. Amsterdam, Uitgeverij Balans.
- Swyngedouw, M., Billiet, J., Carton, A. & Beerten, R. (red.) (1993). *Kiezen is verliezen: onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*. Leuven, Acco.
- van Dijk, T.A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Sage Publications.
- Van Parijs, P. (1995). *Real Freedom for All*. Oxford, Oxford University Press.
- Vandenbroucke, F. (2002). Een theorie over sociale rechtvaardigheid. In: R. Tinnevelt & G. Verschraegen (red.). *Rawls. Een inleiding in zijn werk*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, pp. 32-52.

Noten

- 1 http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1845/duitse_ideologie/.
- 2 In een fascinerend boekje *Is links beter dan rechts?* (2010) schrijft Frits Bienfait dat er in ons brein een soort instrument aanwezig is dat ons in staat stelt politieke betekenis aan ‘links’ en ‘rechts’ te geven, een instrument waarvoor geen scholing nodig is, dat overal en voor iedereen ongeveer dezelfde uitkomst geeft en dat werkt zonder er bewust over na te denken. Bienfait legt uit hoe de invulling niet toevallig verloopt, maar via taal en traditie tot stand komt.
- 3 We inspireren ons daarvoor op verschillende bronnen, zoals het basiswerk over ideologieën van Andrew Heywood (2003), *Political Ideologies. An Introduction*. Voor de verdere studie van deze en andere ideologieën verwijzen we naar (het literatuuroverzicht van) Heywood en naar andere uitstekende overzichtswerken, zoals Adams (1993) en Harrison en Boyd (2003). Hierboven verwezen we al naar Ball en Dagger (2011) en naar Hoffman en Graham (2006).
- 4 Aan dit overzicht schreef ook Karen Celis (VUB) mee.
- 5 In 1989 had Fukuyama al een artikel geschreven onder de titel “The End of History”.

